

Ο ΑΓΙΟΣ ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ, Ο ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΗΣ.

Ἵμναγιολογικὲς προσεγγίσεις.

ΥΠΟ
Π. Β. ΠΑΣΧΟΥ

Ὁ Ἅγιος Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης¹, πού ἢ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία μας τιμᾷ τὴ μνήμη του στίς 3 Ὀκτωβρίου², εἶναι ἀπὸ τὰ πρὸ ἀκανθώδη θέματα τῆς Ἀγιολογίας. Πρέπει νὰ βαδίζει κανεὶς μὲ πολλὴ προσοχὴ στὸ χῶρο τῶν κειμένων, τῶν γραπτῶν ἢ προφορικῶν παραδόσεων, τῶν θρύλων, τέλος, γιὰ νὰ μὴν εὗρεθεῖ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀλήθεια — ὅση καὶ ὅπου ὑπάρχει, — ἀπογοητεύοντας ἢ ἀπιστώντας ἔτσι πρὸς τὴν ἐπιστήμη, ἢ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, σκανδαλίζοντας τὸ πλῆρωμα τῆς Ἐκκλησίας. Θὰ προσπαθήσουμε νὰ πλησιάσουμε τὸ θέμα καὶ τὸ πρόσωπο τοῦ ἁγίου Διονυσίου, ἀπὸ τὴν Ἵμναγιολογικὴ του πλευρὰ, παρὰ τίς πολλὰς δυσκολίες, μὲ πιθανότητες ν' ἀποτύχουμε ἴσως στὴ σκιαγράφηση τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς — λόγῳ τοῦ μεγέθους του ἢ λόγῳ τῆς ἀνυπαρξίας σχεδὸν τῶν αὐθεντικῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν. Ὅμως, ἀκόμη καὶ μὲ τὴν ἀποτυχία ἢ τὴν ἥττα στὴ μάχη αὐτή, πρέπει νὰ χαίρεται κανεὶς: «οὐ γὰρ ἐλάττωμα τῷ ἐπαινουμένῳ τὸ τοῦ ἐπαινοῦντος ἐν ταῖς τῆς ἐγκωμιαστικῆς φράσεως ἀρμονίας ἤττημα»³. Βέβαια, ἡ δυσκολία πού συναντοῦν οἱ ἀγιολόγοι δὲν ἐντοπίζεται μονάχα στὸν ἅγιο Διονύσιο, μὰ σ' ἓνα πλῆθος ἁγίων, ὅπου ὑπάρχουν συγχύσεις ἢ ἀνακριβείες ἱστορικές, ὡς πρὸς τὸ χρονο, τὰ πρόσωπα, τὸν τόπο, τὸ εἶδος τῆς τελειώσεως-μαρτυρίου κ.λπ.⁴. Καί, σίγουρα, πρέπει

1. Βλ. τὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία (ἐκδεδομένη καὶ ἀνέκδοτη) στὰ ἔργα τοῦ Francois Halpin, *Bibliotheca Hagiographica Graeca (BHG¹)*, Bruxelles 1957, ἀριθ. 554—558 m. Τοῦ ἰδίου, *Auctarium BHG¹*, Bruxelles 1969 (ἴδιοι ἀριθμοί, στὸ λήμμα *Dionysius areopagita*). Τοῦ ἰδίου, *Novum Auctarium BHG¹*, Bruxelles 1984.

2. Βλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστὴς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ*, δ' ἐκδ., Ἀθήνησι, 1868, σελ. 94-97. Μηναῖον (Ὀκτωβρίου), ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1973, σελ. 16-22.

3. Μιχαὴλ Συγγέλου, πρεσβυτ. Ἱεροσολύμων, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον*, Migne P.G. 4,620.

4. Βλ. Hip. Delehaye, *Les légendes hagiographiques*, ἐκδ. δ', Bruxelles 1955 (ἐκδ. ἀναστατ. 1968), σελ. 84.

ν' αποθέτουμε κατὰ μέρος — ὅταν μὲ εἰλικρίνεια κ' εὐσυνειδησία ἐρευνοῦμε, ὅλοι μας, μὲ στόχο τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια — τὴν προκατάληψη καὶ τὸν φανατισμό. Ἐξῶ ἀπὸ τὰ θεόπνευστα βιβλία τῆς Ἀγ. Γραφῆς καὶ τὰ δόγματα τῶν ἁγίων Οἰκουμενικῶν Συνόδων, οἱ λεπτομέρειες τῶν ἄλλων θεμάτων ἢ προβλημάτων στὸ χῶρο τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας μποροῦν νὰ φωτίζονται καὶ νὰ διαφοροποιοῦνται μὲ τὰ δεδομένα νέων ἐρευνῶν, τὴν ἀνακάλυψη νέων πηγῶν ἢ χειρογράφων, ποὺ μποροῦν νὰ μᾶς ἀποκαλύπτουν καινούργιες πλευρὲς ἢ ἐρμηνεῖες. Ἡ Ἐκκλησία δὲν φοβάται τὴν ἐπιστήμη, ποὺ μᾶς ἔδωκε ὁ ἴδιος ὁ Θεός, οὔτε κ' ἐπιθυμεῖ νὰ ζῆ σὲ σκοτάδια μεσαιωνικῶν ἱεροδικαστῶν τῆς Δύσεως. Ἐπειδὴ, ὡστόσο, στὶς ἐκκλησιαστικὲς θέσεις καὶ ἀξιώματα, καθὼς καὶ στὸ χῶρο τῶν ἀγιολογικῶν παραδόσεων, ἔχουν καθήσει κατὰ καιροὺς ἄνθρωποι μὲ κάποιες ἀδυναμίες στὴν ἀκριβῆ γνώση καὶ τὴ μνήμη τῶν ἱστορικῶν πραγμάτων, κ' ἔκαμαν κάποια λάθη, μὲ ἢ παρὰ τὴ θέλησή τους, ἢ ψύχραιμη καὶ ἀντικειμενικὴ ἐπιστήμη ἔχει τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐρευνήσῃ, νὰ κρίνει καὶ ν' ἀποτιμήσῃ τὰ νέα δεδομένα, καὶ νὰ πεί τὸν καίριο καὶ ἀκέραιο λόγο τῆς, ὀρθοτομοῦσα «τὸν λόγον τῆς ἀληθείας», πράγματι.

★

Ὅσο κι ἂν εἶναι ὀδυνηρὸ ν' ἀμφισβητεῖ κανεὶς μιὰ γνωστὴ μας ἐπὶ αἰῶνες εἰκόνα ἐνὸς ἁγίου, ἢ συγγραφέως τῆς Ἐκκλησίας, ἄλλο τόσο εἶναι ὀρθό, δίκαιο κ' ἐπιβεβλημένο νὰ συντάσσεται μὲ τὴν ἀλήθεια, ποὺ εἶναι πράγματι ἐν' ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ ὀνόματα τοῦ Χριστοῦ, κατὰ τὸ λόγο Του⁵. Μὲ τὸ ὄνομα, λοιπόν, τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι συγχέονται ἢ ταυτίζοντα τέσσερα πρόσωπα: α) ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ποὺ ὑπῆρξε τὸ πρῶτο πνευματικὸ θήραμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὅταν αὐτὸς ἦρθε (τὸ 51 μὲ 52)⁶ στὴν Ἀθήνα. Ὅπως ὁ ἅγιος Λουκᾶς μᾶς ἀφηγεῖται, στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὅταν οἱ Ἀθηναῖοι ἄκουσαν τὸν ἀπ. Παῦλο νὰ ὁμιλεῖ γι' ἀνάσταση νεκρῶν, ἄλλοι τὸν ἐχλεύαζαν καὶ ἄλλοι τοῦ ἔλεγον «ἀκουσομένθα σου περὶ τούτου καὶ πάλιν. Οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ τις ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς»⁷. β) ὁ μάρτυς Διονύσιος,

5. Ἰωάν. ιδ' 6. Πρβλ. Ἰωάν. ιη' 37.

6. Βλ. Γ.Ι. Δέσβου, *Λόγος περὶ τοῦ χρηματίσαντος πρώτου Ἐπισκόπου Ἀθηνῶν...* Ἐν Ἀθήναις 1913, σελ. 13.

7. Πράξ. ιζ' 32-34. Ὑπάρχει καὶ κάποια γνώμη, πὼς ἡ Δάμαρις ἦταν σύζυγος τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὅπως ἀναφέρει ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις, στηριζόμε-

πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς πόλεως τῶν Παρισίων, ποὺ μαρτύρησε τὸν γ' αἰῶνα (μεταξὺ τῶν ἐτῶν 272-280)⁸. γ) Διονύσιος, ἐπίσκοπος Κορίνθου⁹. Καὶ δ) ὁ φέρων τὸ ψευδώνυμο «Διονύσιος ὁ Ἄρεοπαγίτης» συγγραφέας τῶν μυστικῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων, ποὺ ἔγιναν γνωστὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ ε' αἰῶνος¹⁰, κ' ἐπηρέασαν βαθύτατα τὴ μυστικὴ σκέψη καὶ θεολογία, τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴ Δύση¹¹.

Ἄς πᾶμε, ὅμως, πρὸ κοντὰ στὰ πρόσωπα καὶ τὰ γεγονότα, μὲ σκοπὸ τὴ φανέρωση τῆς ἀλήθειας, ὅποια κι ἂν εἶναι· κι ἂν, ἀκόμη, δὲν εὕρεθεῖ λύση σ' αὐτὰ τὰ προβλήματα, φτάνει καὶ μόνο ποὺ ἐντοπιζοῦνται καὶ τίθενται, γιὰ νὰ λυθοῦν ἴσως ἀπὸ κάποιους ἄλλους, ποὺ θὰ σκύψουν καὶ θὰ σκάψουν, ὕστερ' ἀπὸ μᾶς, σ' αὐτὸ τὸ ἀκανθῶδες ἔδαφος, μὲ νέα δεδομένα, ποὺ θὰ προκύψουν στὸ μέλλον.

α'. Ὁ ἅγιος Διονύσιος τῶν Πράξεων (ἰζ' 32-34).

Δυστυχῶς, γιὰ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἄρεοπαγίτη, ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκᾶς δὲν μᾶς δίνει ἄλλες πληροφορίες στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, παρὰ μόνο, πῶς ἦταν Ἄρεοπαγίτης καὶ πῶς ἦταν ἀπὸ κείνους οἱ ὅποιοι πίστεψαν στὴν ἀληθινὴ θρησκεία, ποὺ κήρυξε στοὺς Ἀθηναίους ὁ ἀπόστολος Παῦλος. Δὲν μᾶς ἀναφέρει ἂν ἔγινε, καὶ πότε, ἐπίσκοπος

νος στὸν ἱερὸ Χρυσόστομο (*Περὶ ἱερωσύνης*, Δ' 7), στὸν Ἀστέριο (*Ὀμιλία η'*), καθὼς καὶ στὸν Ἀμβρόσιο Μεδιολάνων· βλ. Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρου, *Ἐκατονταετηρίς τῶν ἀπὸ Χριστοῦ Σωτήρος ἐνανθρωπήσαντος ἢ πρώτη κατὰ χρονικὴν πρόοδον ἐν ἐπιτομῇ...*, Λευψία 1805, 154-155. Ἐμ. Ι. Καρπαθίου, «*Διονύσιος ὁ Ἄρεοπαγίτης*», ἐν «*Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*», τ. Β', Ἀθήναι 1937, στ. 1320.

8. Βλ. Ἐμ. Ι. Καρπαθίου, ὅπ. π., στ. 1322· *Vies des Saints et des Bienheureux*, t.X., Octobre, Paris 1952, 270-288 (στὶς σελ. 286-288 πλούσια βιβλιογραφία).

9. Βλ. R. Roques, *Denys l' Aréopagite, La Hiérarchie Céleste*, (Introduction), «Sources Chrétiennes» ἀρ. 58, Paris 1958, σελ. VI, σημ. 1. Πρβλ. H.-Ch. Puech, «*Libératus de Carthage et la date de l' apparition des écrits dionysiens*», ἐν «*Annuaire de l' École Pratique des Hautes Études*», section des Sciences Religieuses, 1930-1931, Melun 1930, 32-35.

10. Βλ. Βασ. Κ. Στεφανίδου, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, β' ἔκδ., Ἀθήναι 1959, 331 ἔξ.

11. Βλ. Κ. Ι. Λογοθέτου, *Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Μέσου Αἰῶνος*, μέρος Α', Ἀθήναι 1930, 364-374. R. Roques, ὅπ. π., V-XXXIX. Γ. Φλωρόφσκυ, «*Ψευδο-Διονυσίου, ἔργα*», ἐν Θ.Η.Ε., 12, Ἀθήναι 1968, στ. 473-480. H. Hunger, *Βυζαντινὴ λογοτεχνία*, τ. Α', μετάφρ. Λ.Γ.Μπενάκη, I.Β. Ἀποστόλου καὶ Γ.Χ.Μακρή, ἔκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα 1991, 53-57 καὶ 96-98.

Ἀθηνῶν¹², οὔτε ἂν μαρτύρησε, πρᾶγμα, βέβαια, πού δὲν μποροῦσε νὰ τὸ ξέρει ἀκόμη τότε ὁ ἀπ. Λουκάς. Ἡ πατερικὴ παραδόση, ὡστόσο, μὲ τὸ στόμα τοῦ Διονυσίου Κορίνθου, μᾶς βεβαιώνει πὼς ὑπῆρξε ὁ πρῶτος χριστιανὸς ἐπίσκοπος στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, κατὰ τὴ μαρτυρία πού μᾶς διασώζει ὁ ἱστορικὸς Εὐσέβιος¹³, ἐνῶ ἄλλοι νεώτεροι δέχονται πὼς ἐκεῖ, στὴν πόλη τῶν Ἀθηνῶν, ἐγνώρισε καὶ τὸν «διὰ πυρὸς θάνατον»¹⁴. Αὐτὸν τὸν διὰ πυρὸς θάνατο τοῦ ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου ἀναφέρει καὶ τὸ Συναξάριο τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ὁποῖο φαίνεται πὼς δέχθηκε φοβερὲς ἐπιδράσεις ἀπὸ τὴ Δύση, ὅπως θὰ ποῦμε πιὸ κάτω. Ἀναφέρει, λοιπόν, ἐπὶ λέξει τὸ Συναξάριο: «οὗτος (= ὁ Διονύσιος) ὀλοκαυτοῦται ἐν πυρὶ συλληφθεὶς ὑφ' ἑλλήνων, συγκατακαέντων αὐτῷ καὶ τῶν ἐτέρων αὐτοῦ συγγραμμάτων, ἃ φασὶ τινες ἐν μόνῃ τῇ τῶν Ρωμαίων ἀποκεισθαι βιβλιοθήκῃ»¹⁵. Ὅμως, ὁ ἴδιος Συναξαριστής, πού ἔχει περάσει καὶ στὰ ἐπίσημα λειτουργικὰ βιβλία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, μὲ κάποιες παραλλαγές, ὀφειλόμενες κυρίως στὸν ἐπιμελητὴ τῆς ἐκδόσεώς του Βαρθολομαῖο Κουτλουμουσιανό¹⁶, θέλει τὸν ἅγιό μας ν' ἀποκεφαλίζεται στὴν πόλη τῶν Παρισίων καὶ νὰ περπατεῖ, μὲ τὸ κομμένο κεφάλι του στὰ χέρια, μιὰ περίπου 2 μιλίων ἀπόσταση, ὥσπου ν' ἀποθέσει, ὡς τρόπαιο, τὴν σεπτὴ κἄρα του στὰ εὐλαβικὰ χέρια μιᾶς εὐσεβοῦς χριστιανῆς: «Καταλαβὼν δὲ τὰ

12. Οὔτε καὶ στ' ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα, ὅπου μᾶς δίνονται ἄλλα βιογραφικὰ στοιχεῖα ἐμμέσως, ἀναφέρεται κάτι γιὰ τὸ ἐπισκοπικὸ ἀξίωμα τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (βλ. Ἐμμ. Ἰ. Καρπαθίου, ὅπ. π., στ. 1321).

13. «Ἐπὶ τούτοις καὶ τὸν Ἀρεοπαγίτην ἐκείνον, Διονύσιος ὄνομα αὐτῷ, ὃν ἐν Πράξει μετὰ τὴν ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ πρὸς Ἀθηναίους Παύλου δημηγορίαν, πρῶτον πιστεῦσαι ἀνέγραψεν ὁ Λουκάς, τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον, ἀρχαίων τις ἕτερος Διονύσιος τῆς Κορινθίων παρουσίας ποιμὴν ἱστορεῖ γεγονέναι» (Ἐκκλησ. Ἱστορία, III,4,40: Migne P.G., 20,221). Καὶ σὲ ἄλλο σημεῖο, μιλώντας πάλι «Περὶ Διονυσίου καὶ ὧν ἔγραψεν ἐπιστολῶν»: «δηλοῖ δ' ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου προτραπεί ἐπὶ τὴν πίστιν, κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα, πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παρουσίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχειριστο» (ὅπ. π., IV, 23,4: P.G. 20,385). Βλ. καὶ J. Quasten, *Initiation aux Pères de l'Église*, τ. I. μετὰφρ. J. Laporte, Paris 1959, 322. Πρβλ. Εὐγ. Βούλγαρι, ὅπ. π.

14. «...τὸν διὰ πυρὸς θάνατον κατὰ τὸ 4ε' ἢ 45' ἔτος ἐν αὐταῖς Ἀθήναις ἀθλήσαντα» (Εὐγενίου Βουλγάρεως, ὅπ. π., 155). Ὁ Βούλγαρις, στηριζόμενος στὸν Νικηφόρο Κάλλιστο (Ἐκκλ. Ἱστορία, Γ' ια') τὸν θέλει μαζί μὲ τὸν Τιμόθεο καὶ Ὀνήσιμο «τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ στάδιον» ἀθλήσαντα (ὅπ. π., 208-209), τὸ ἔτος 45'.

15. Βλ. Hip. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902, στ. 101-102. Πρβλ. Acta Sanctorum, Octobris, τ. IV (ἀναστ. ἐκδ. Bruxelles 1970), σελ. 746.

16. Βλ. Μηναιὸν Ὀκτωβρίου, ὅπ. π., σελ. 19.

ἐσπέρια, ἐπὶ τῆς βασιλείας Δομετιανοῦ, καὶ πολλὰ θαύματα ἐπιδειξάμενος, μετὰ τὸ ἀποτιμηθῆναι τὴν κεφαλὴν, χερσὶν ἰδίαις ὑποδεξάμενος, μέχρι δύο μιλίων ἐβάδισε· καὶ οὐ πρότερον ἀπέθετο αὐτήν, ἕως οὗ συνήντησε πιστῇ γυναικὶ ὀνόματι Κατούλα· καὶ ταύτης ταῖς χερσὶ τὸν ἱερὸν θησαυρὸν, ἧτοι τὴν κάραν, ἐπίστευσεν»¹⁷. Τὸ παράλογο τοῦτο φαινόμενο, νὰ εἶναι δηλ. τὸ ἴδιο πρόσωπο σὲ δυὸ πόλεις ἐπίσκοπος¹⁸ (Ἀθηναῖοι-Παρισιοί) καὶ νὰ ὑφίσταται δύο μαρτυρία, διαφορετικά, ὀφείλεται, ὅπως θὰ ἰδοῦμε ἀμέσως παρακάτω, στὴ σύγχυση τὴν ὁποία δημιούργησε ἡ ταύτιση τοῦ Διονυσίου Ἀρεοπαγίτου μὲ τὸν Διονύσιο τῶν Παρισίων, ποῦ ἔγινε στὰ μέσα τοῦ θ' αἰῶνος.

β'. Ὁ μάρτυς Διονύσιος, ἐπίσκοπος Παρισίων (γ' αἰ.).

Ἡ ταύτιση τοῦ Διονυσίου τῶν Παρισίων πρὸς τὸν Ἀρεοπαγίτη θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς ἀγιολόγους ὡς ἓν' ἀπὸ τὰ πιὸ βαριὰ ἱστορικὰ λάθη¹⁹, γιὰ τὸν χῶρο τὸν ἐκκλησιαστικὸ ποῦ μᾶς ἀπασχολεῖ²⁰. Καὶ ὀφείλεται, κατὰ κοινὴ σχεδὸν ὁμολογία, στὴ φιλοδοξία τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν μοναχῶν τῆς Μονῆς τοῦ ἁγίου Διονυσίου τῶν Παρισίων, ποῦ ἤθελαν ὡς πάτρωνα τοῦ μοναστηριοῦ τους καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς πολιτείας τους ὄχι τὸν μάρτυρα Διονύσιο, ἰδρυτὴ τῆς Μονῆς καὶ τῆς Ἐκκλησίας τους, ἀλλὰ τὸν πολὺ ἀρχαιότερο Διονύσιο τῶν ἀποστολικῶν χρόνων, μαθητὴ τοῦ ἀπ. Παύλου καὶ συγγραφέα τῶν ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων. Ἔτσι, θὰ μεγάλωνε ἡ φήμη, ἡ δόξα, ἡ ἱστορία τῆς μονῆς τους, μὴ ποῦ θὰ συνδέονταν μ' ἓνα τόσο ἐνδοξο πρόσωπο! Τὸ ἔργο αὐτό, λοιπόν, ἀνέλαβε ὁ μεγαλοφάνταστος ἡγούμενος Χιλδουίνος, ποῦ θεώρησε ὑποχρέωσή του νὰ τιμήσει τὸν πάτρωνά του (ὁ Ἀρεοπαγίτης τοῦ α' αἰῶνος καὶ ὁ Διονύσιος τοῦ γ' αἰῶνος ἔγιναν ἓνα πρόσωπο πιὰ) πλέκοντας τὸ ἐγκώμιό του καὶ μεταφράζοντας τὰ

17. Acta Sanctorum, ὄπ. π., Hip. Delehaye, ὄπ. π.

18. Βλ. καὶ Γ.Ι. Δέσβου, *Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην*, ἐκφωνηθεὶς ἐπὶ τῇ ἐπετείῳ θρησκευτικῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Συλλόγου., ἐν «Ἐπέτειος θρησκευτικῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Συλλόγου τῇ 3ῃ Ὀκτωβρίου 1896, εἰς τιμὴν Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, τοῦ πολιούχου Ἀθηνῶν», ἐν Ἀθήναις 1896, σελ. 19, σημ.

19. Βλ. R. Aigrain, *L' Hagiographie*, Paris 1953, 167.

20. Βλ. τὴν ἀνάπτυξη τοῦ θέματος καὶ τὴν αὐστηρὴ κριτικὴ τοῦ R. Loenertz, στὸ ἄρθρο του «*La légende de S. Denys l' Aréopagite (sa genèse et son premier témoin)*», ἐν «*Analecta Bollandiana*», 69, 1951, 217-237. Ὁ ἴδιος συγγραφέας ἐξετάζει καὶ ἀπὸ ἄλλες πλευρὰς τὸ θέμα, στὸ ἄρθρο του «*Le panégyrique de S. Denys l' Aréopagite par St. Michel le Syncelle*», ἐν AB, 68, 1950, 94-107.

ύποπιθέμενα ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα²¹. Μὲ αὐτὴ τὴ μετάφρασή του, διαδίδει σὲ ὄλη τὴ Δύση τὴν ἀνιστόρητη ταύτιση τῶν δύο Διονυσίων, κατὰ τὴν ἀπαίτηση βέβαια καὶ τῆς ἐποχῆς, νὰ ἔχουν οἱ ἐκκλησίες τῆς Γαλλίας ὡς ἰδρυτὴ καὶ πάτρωνά τους κάποιον ἀπόστολο ἢ ἅγιο τῶν χρόνων τοῦ Εὐαγγελίου²². Κ' ἔτσι ἄρχισε νὰ ξαπλώνεται ἡ φήμη καὶ ἡ τεχνητὴ αὐτὴ παράδοση, πῶς δηλαδὴ ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης πῆγε στὴ Δύση, στὴ Ρώμη συγκεκριμένα, καὶ ἀπὸ κεῖ, μ' ἐντολὴ τοῦ πάπα Κλήμεντος, ἴδρυσε τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Παρισίων, ὅπου καὶ μαρτύρησε²³. Οἱ διάφορες πρεσβεῖες καὶ ἀποστολεῖς εἴτε τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὴ Δύση, εἴτε τῆς Δύσεως πρὸς τὸ Βυζάντιο, βοήθησαν στὴν ἐξάπλωση αὐτῆς τῆς ψευδο-παραδόσεως, μὲ τὴν κυκλοφορία κειμένων, ὅπως αὐτὰ τοῦ Χιλδουίνου ἢ ἄλλα²⁴, τὰ ὁποῖα, καὶ ἄλλοτε²⁵ καὶ σήμερα, ἐλέγχονται ὡς πλαστογραφία τῆς ἱστορίας ἐξώφθαλμη²⁶. Πάντως, ὑπάρχει τελευταία καὶ στὴ δυτικὴ βιβλιογραφία πολὺ ἔντονη διάθεση κριτικὴ καὶ διορθωτικὴ τῶν παλαιῶν τους σφαλμάτων²⁷.

21. Βασ. Κ. Στεφανίδου, ὅπ. π., 556.

22. R. Aigrain, ὅπ. π., 167.

23. Βλ. R. Loenertz, «*La légende...*», ὅπ. π., 233-234. Πρβλ. D' Arbois de Jubenville, «*Saint Denis portant sa tête sur la poitrine*», ἐν «*Revue Celtique*», XII, 1989, 166-167.

24. Βλ. τὴ σχετικὴ φιλολογία στὰ δύο ἄρθρα τοῦ Loenertz, ποὺ μνημονεύσαμε πρὸ πάντων (σημ. 20).

25. Βλ. Β.Κ. Στεφανίδου, ὅπ. π., 556. *Vies des Saints et des Bienheureux*, τ. X, Octobre, Paris 1952, 270 ἔξ. (ὅπου παρουσιάζεται καὶ ὁ διάσημος σχολαστικὸς θεολόγος Πέτρος Ἀβαιλάρδος ὡς διαφωνῶν, παρὰ τὸ ὅτι ζοῦσε στὸ ἴδιο μοναστήρι, ἀπ' τὸ ὁποῖο ἀναγκάστηκε νὰ φύγει νύχτα γιὰ νὰ μὴν τὸν τιμωρήσουν!).

26. Βλ. P. Saintyves, *En marge de la légende dorée*, Paris 1931, 234 ἔξ. R. Loenertz, «*Le panégyrique...*», ὅπ. π., 98 ἔξ. Τοῦ ἴδιου, «*La légende...*», ὅπ. π., 234 ἔξ. A. Gonzato, ἐν A.H.G., II, *Canones Octobris*, Roma 1979, 371 (καὶ σημ. 12). Ἀγιολογικὴ διαπραγμάτευση καὶ βιβλιογραφία γιὰ τὸν μάρτυρα Διονύσιο τῶν Παρισίων (γ' αἰ.) βρῖσκει κανεὶς συγκεντρωμένη στὰ ἔργα: *Vies des Saints...*, ὅπ.π., 270-288, *Bibliotheca Sanctorum*, Roma 1964, IV, 634-637. Τὴν παλαιότερη φιλολογία, μὲ τ' ἀρχαῖα λατινικὰ κείμενα, βλ. BHL, ἀριθ. 2171-2203. Βλ. καὶ τὰ ἄρθρα: τοῦ R. Loenertz, «*Un prétendu sanctuaire romain de St. Denys de Paris*», AB, 66, 1948, 118-133 καὶ τοῦ H. Moretus Plantin, «*Les Passions de Saint Denys*», ἐν «*Mélanges offerts au R.P. Ferdinand Cavallera*», Toulouse 1948, 215-230. Πρβλ. Εὐγ. Βούλγαριν, ὅπ. π., 154-155.

27. Αὐτὸ εἶναι πολὺ ἐμφανὲς σὲ ὅλα τὰ δημοσιεύματα τῶν Βολλανδιστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων εἰδικῶν (βλ. π.χ. τὴν *Hagiographie* τοῦ R. Aigrain, Paris 1953), ποὺ ἐπανέρχονται στὶς ἀρχαῖες ἀντιλήψεις, ὅπου οἱ μνήμες τῶν δύο Διονυσίων γιορτάζονταν ξεχωριστά: 3 Ὀκτωβρίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου (βλ. Migne, P.L. 113, 169) καὶ 9 Ὀκτωβρίου τοῦ Διονυσίου τῶν Παρισίων (Migne, P.L. 113, 171), ὅπως σημειῶνε καὶ τὸ

γ'. Ὁ ἅγιος Διονύσιος ἐπίσκοπος Κορίνθου.

Τὸ τρίτο πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ταυτίζεται μὲ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη, εἶναι ὁ ἅγιος Διονύσιος, ἐπίσκοπος Κορίνθου (β' αἰ.), ὅπως ὑποστηρίξαν, χωρὶς βέβαια πειστικὰ ἐπιχειρήματα, ὁ Libératus τῆς Καρθαγένης²⁸, ὁ Bède²⁹ (η' αἰ.) καὶ ὁ Πέτρος Ἀβαιλάρδος³⁰, γνωστὸς καὶ διάσημος γιὰ τὴ σχολαστικὴ θεολογία του καὶ τὶς σχέσεις του μὲ τὴν Ἐλοΐζα, μαθήτριά του καὶ ἀργότερα μοναχή³¹.

δ'. Ὁ συγγραφεὺς τῶν λεγομένων «ἀρεοπαγιτικῶν συγγραμμάτων».

Ὅμως, τὸ μεγαλύτερο πρόβλημα, ποὺ ἀντιμετωπίζει ὁ σύγχρονος ἐρευνητὴς τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Διονυσίου, εἶναι ἡ σύγχυση ποὺ δημιουργήσαν τὰ λεγόμενα «ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα», τὰ ὁποῖα ἔγιναν γνωστὰ περὶ τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος, στὰ μέρη τῆς Συρίας³², καὶ

Vetus Romanum Martyrologium (βλ. *Bibliotheca Sanctorum*, Roma 1964, IV, 634 ἐξ.). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ θέση τῶν συγχρόνων ἀγιολόγων τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας γι' αὐτὴ τὴν ταύτιση: «Mgr Duchesne incarna la résistance scientifique à cette vague de ridicule. Aujourd' hui la question n' est plus discutée» (βλ. *Vie des Saints*, ὅπ. π., σελ. 281). Καὶ στὸ θέμα τῆς κεφαλοφορίας (δηλ. τὸ ὅτι μὲ κομμένο τὸ κεφάλι καὶ κρατώντας το στὰ χέρια περπάτησε δυὸ μίλια) ἔχουν ἐπιφυλάξεις καὶ τὸ συνδέουν μὲ παλαιᾶς συνήθειες ἢ διηγῆσεις, ποὺ ἐπενόησαν νεώτεροι συναξαριογράφοι, μιὰ καὶ δὲν ὑπάρχει στὴν πρώτη μορφή (τὴ λεγόμενη *Gloriosae*, BHL 2171). Βλ. γιὰ τὸ θέμα τοῦτο τὶς διαφωτιστικὰς πληροφορίες ποὺ μᾶς δίνει ὁ P. Saintyves, ὅπ. π., σελ. 219-281 (ἰδιαίτερα σελ. 234-247), ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ παλαιότερη βιβλιογραφία (σελ. 282), γιὰ τοὺς ἁγίους «κεφαλοφόρους». Πρβλ. H. Morebus Plantin, *Les Passions de S. Lucien et leurs dérivés céphalophoriques*, Namur 1953 (κυρίως σελ. 53-61).

28. Γιὰ τὴ σύγχυση-ταύτιση τοῦ Libératus βλ. τὴ μελέτη τοῦ H-Ch. Puech, ὅπ. π., σελ. 32 ἐξ. R. Roques, ὅπ. π., σελ. VI.

29. Κυρίως στὰ σχόλια του στὶς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, ὅπου ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης ἔγινε, μετὰ τὴ μεταστροφή του στὸ Χριστιανισμό, μᾶλλον ἐπίσκοπος τῆς Κορίνθου παρὰ τῶν Ἀθηνῶν (βλ. *Vies des Saints*, ὅπ. π., 9 Ὀκτωβρίου, σελ. 270 ἐξ.).

30. Ὁ Ἀβαιλάρδος δὲν μποροῦσε νὰ χωνέψει τὴ χοντροκομμένη πλαστογραφία τοῦ Χιλδουίνου καὶ συνετάχθη μὲ τὴ γνώμη τοῦ Bède, ὡς πρὸς τὰ ἀρεοπαγιτικὰ συγγράμματα καὶ τὴ γνώμη του γιὰ τὸν Διονύσιο Κορίνθου. Βλ. *Vies des Saints*, ὅπ. π., B.K. Στεφανίδου, ὅπ. π., 547 ἐξ., 556. E. Θεοδώρου, ΘΗΕ, 1, 1962, στ. 12-13.

31. Οἱ σχέσεις τους ἔχουν ἐμπνεύσει μελέτες κ' ἐρωτικὰ μυθιστορήματα πολλὰ. Μὲ κατανόηση, ἂν ὄχι μὲ συμπάθεια, εἶναι γραμμένα τὰ σχετικὰ βιβλία τοῦ Et. Gilson καὶ τοῦ J. Guilton. Ἐποχὴ ἄφησε ἡ ἐρωτικὴ ἀλληλογραφία μεταξὺ τῶν δύο ἐραστῶν (βλ. H.J. Waddell, *Peter Abelard*, 1933).

32. Βλ. B.K. Στεφανίδου, ὅπ. π., 331 καὶ 772.

κυκλοφορήθηκαν ως έργα του αγίου Διονυσίου του Ἀρεοπαγίτου³³. Ἐπειδὴ τὸ θέμα εἶναι κυριώτατα πατρολογικὸ καὶ γραμματολογικόν, ἐμεῖς θὰ περιοριστοῦμε σ' ἐλάχιστα μόνο στοιχεῖα, πού διευκολύνουν τὴν ἀγιολογικὴ προσέγγιση.

Ὅπως εἶναι σήμερα γνωστό, τὰ ἀρεοπαγιτικά συγγράμματα δὲν φέρουν καμμιά χρονολογία ἐξωτερικὰ, μὰ πρέπει, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες ἐσωτερικῆς, νὰ γράφτηκαν τὰ τέλη τοῦ ε' αἰῶνος³⁴. Τὰ τέσσερα μεγάλα ἔργα του (ἦτοι: Περὶ θεῶν ὀνομάτων, 13 κεφ.· Μυστικὴ θεολογία, 5 κεφ.· Περὶ οὐρανοῦ ἱεραρχίας, 15 κεφ.· Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας, 7 κεφ.) ἀφιερώνονται στὸν Τιμόθεο³⁵, καὶ τὰ δέκα γράμματα τοῦ ἀπευθύνονται σὲ διάφορα πρόσωπα, ὅλα τοῦ α' αἰῶνος³⁶, καὶ εἶναι θεολογικὰ δοκίμια μὲ μορφὴ ἐπιστολιμαία³⁷. Δὲν μιλοῦμε, βέβαια, γιὰ τ' ἄλλα συγγράμματα πού διασώθηκαν μὲ τ' ὄνομα τοῦ Διονυσίου, μὰ δὲν ἀνήκουν στὸ Corpus Areopagiticum³⁸. Τὰ πνευματικὰ ρεύματα-ιδέες πού διαπερνοῦν ἢ ἐμποτίζουν βαθύτατα τὰ «ἀρεοπαγιτικά» λεγόμενα ἔργα εἶναι ὁ νεοπλατωνισμὸς³⁹ καὶ ὁ μυστικισμὸς⁴⁰ (θεοκεντρικὸς) καί, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, γνώρισαν, καὶ γι'

33. Ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία εἶναι τεράστια καὶ δὲν εἶναι ὁ χώρος ἐδῶ κατάλληλος ν' ἀναφερθοῦμε στὸ θέμα αὐτό, πού δικαιοματικά, νομίζω, ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῆς Πατρολογίας καὶ τῆς Βυζαντινῆς Γραμματολογίας.

34. Βλ. Δ. Σ. Μπαλάνου, *Οἱ Πατέρες καὶ Συγγραφεῖς τῆς Ἀρχαίας Ἐκκλησίας*, Ἀθήναι 1949, 118-119. Β.Κ. Στεφανίδου, ὄπ. π. Β. Altaner (γαλλικὴ μετάφρ. Μ. Grandclaude), Mulouse 1941, 427.

35. Π.χ. «Τῷ συμπρεσβυτέρῳ Τιμοθέῳ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος, Περὶ τῆς οὐρανοῦ ἱεραρχίας» (Migne, P.G. 3, 120A).

36. Τέσσερα στὸν Γάιο, ἓνα στὸν ἄπ. Ἰωάννη, ἓνα στὸν ἄπ. Τίτο, κ' ἓνα στὸν ἅγιο Πολύκαρπο (Migne, P.G. 3, 1065-1120). Β. Altaner, ὄπ. π., 426.

37. Γ. Φλωρόφσκυ, ΘΗΕ, τ. 12, Ἀθήναι 1968, στ. 475.

38. Γ. Φλωρόφσκυ, ὄπ. π., στ. 476.

39. Κ.Ι. Λογοθέτου, ὄπ. π., σελ. 364 ἐξ. Β. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris 1959, 24 ἐξ., 84 ἐξ., καὶ 140 ἐξ., Κ.Γ. Μπόνη, *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαίαν Χριστιανικὴν Γραμματείαν*, Ἀθήναι 1974, 336.

40. Κάτω ἀπὸ τὸ μυστικισμὸ τῶν «ἀρεοπαγιτικῶν» ἔργων βλέπουν πολλοὶ νὰ ὑποβῶσκει ἓνας καθαρὸς μονοφυσισμὸς καὶ αὐτὴ τὴν κατηγορίαν, μόνον μετὰ τὰ σχόλια τοῦ αγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ μπόρεσε ν' ἀποτινάξει ἀπὸ πάνω του τὸ Corpus Areopagiticum. Εἶναι χαρακτηριστικὰ ὅσα γράφει ὁ ἀείμνηστος Β.Κ. Στεφανίδης γιὰ τὸ θέμα τοῦτο: «Διὰ τὸν μυστικισμὸν ἤρμοξε βεβαίως ὁ μονοφυσισμὸς, ὁ ὁποῖος ἐδίδασκε τὴν θέωσιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τοῦ Χριστοῦ. Διὰ τοῦτο τὰ μυστικὰ συγγράμματα Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, γραφέντα τέλη τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος, εἶναι μονοφυσικά, οἱ δὲ μοναχοί, οἱ ῥέποντες εἰς τὸν μυστικισμὸν, ἔρρεπον τὴν ε' ἑκατονταετηρίδα καὶ εἰς τὸν μονοφυσισμὸν δύνανται τις μάλιστα, νὰ εἴπη, ὅτι ὁ μυστικισμὸς ἐγέννησε τὸν μονοφυσισμὸν. Ἄλλ' ἀπὸ τῆς Δ' καὶ τῆς ΣΤ' Οἰκουμενικῆς Συνόδου (451 καὶ 681), αἱ ὁποῖαι κατεδίκασαν τὸν μονοφυσισμὸν καὶ τὸν μονοθελητισμὸν, οἱ

αὐτὸ μὲν ζηλευτὴ ἐξάπλωση καὶ πολλὰς μεταφράσεις⁴¹, μὲ τις ὅποιες κυκλοφορήθηκαν σὲ ὅλη τὴν Εὐρώπη.

Στὸ χάωρ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς Θεολογίας συνδέθηκαν (τὰ «ἀρεοπαγιτικά» συγγράμματα) μὲ τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἄρεοπαγίτη, ποὺ ἦταν μαθητὴς καὶ «θήραμα» τοῦ ἁπ. Παύλου κ' ἐξῆσε τὸν α' αἰῶνα, διότι: α) ὁ συγγραφέας χαρακτηρίζει τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν Διονύσιο, τὸν μαθητὴ τοῦ ἁπ. Παύλου⁴², β) ἀπευθύνει τὶς πραγματείες του καὶ τὰ γράμματα πρὸς μαθητὰς τοῦ ἁπ. Παύλου⁴³, γ) λέγει ὅτι, βρισκόμενος στὴν Ἡλιούπολη τῆς Αἰγύπτου⁴⁴, ὅταν ἦταν 25 χρόνων περίπου, εἶδε τὴν ἔκλειψη τοῦ ἡλίου, ποὺ ἐγινε τὴν ὥρα τῆς Σταυρώσεως, καὶ τὴν ὁποία θυμῆθηκε καὶ συνειδητοποίησε, μὲ τὰ γνωστὰ συγκλονιστικὰ ἀποτελέσματα, ὅταν ἄκουσε τὸ κήρυγμα τοῦ ἁπ. Παύλου στὴν Ἀθήνα, στὸν Ἄρειο Πάγο, καὶ δ) παρέστη ὁ ἴδιος, μαζί μὲ τοὺς Ἀποστόλους, στὴν ταφὴ τῆς Θεοτόκου⁴⁵.

μυστικοί, ἐκόντες ἄκοντες, συνεβίβασθησαν μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν Συνόδων τούτων» (*Ἐκκλησι. Ἱστορία*, ὅπ. π., 471).

41. Ὁ R. R o q u e s (ὅπ. π., σελ. VI–VII) σημειώνει, πῶς ἀπὸ τὸν ἔννατο ἕως τὸν δέκατο ἑβδομο αἰῶνα, μόνον στὴ λατινικὴ γλῶσσα, οἱ μεταφράσεις τοῦ Corpus αὐτῶν τῶν ἔργων φτάνουν τὶς 15! Καὶ ἀκόμη ἀνακαλύπτονται κ' ἐκδίδονται νέα ἔργα μὲ σχόλια ἢ παραφράσεις τῶν ἔργων (R. R o q u e s, ὅπ. π., σελ. VII, σημ. 1).

42. Περὶ θεῶν ὀνομάτων 2,11.

43. Πρὸς Τιμόθεον, Τίτον, Γάϊον κ.ἄ.

44. Γράμμα τοῦ πρὸς Πολύκαρπον, 7,2. Ὁ ἅγ. Μάξιμος (ἂν τὰ σχόλια ποὺ τοῦ ἀποδίδονται ἀνήκουν σ' αὐτόν), σχολιάζοντας τὴν ἐπιστολὴ ἰ', σημειώνει: «ὑποθώμεθα δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι κε' ἑτῶν, ἅτε οἶμαι, καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ἐνεθήκοντα ἔτη» (Migne, P.G. 4, 573, ὅπου καὶ σχετικὰς ἐπεξηγήσεις γιὰ τὶς χρονολογίες βασιλείας Τιβερίου, Δομετιανοῦ κ.λπ.). Γύρω ἀπὸ τὸ ὄραμα τῆς Ἡλιούπολεως καὶ τὶς διαφορὰς μορφὰς «αὐτοβιογραφίας» τοῦ Διονυσίου Ἄρεοπαγίτου, ἀναπτύχθηκε μὲ βιβλιογραφία, ἀπὸ τὴν ὁποία σημειώνουμε τοὺς κυριώτερους τίτλους: M. – A. K u g e n e r, «*Une autobiographie syriaque de Denys l'aréopagite*», ἐν «*Oriens Christianus*», 7,1957,292-348. P. P e e t e r s, «*De historia sancti Dionysii Areopagitae hujusque epistula ad Apollophanem*», ἐν «*Al-Machriq*», 12,1909,118-127. Τοῦ ἴδιου, «*La vision de Denys l'Aréopagite à Héliopolis*», AB, 29,1910,302-322 (γιὰ τὴ ρίζα τῆς παραδόσεως αὐτῆς ὁ σ. παραπέμπει στὸ ἄρθρο τοῦ J. S t i g l m a y r, «*Zur Lösung 'Dionysischer Bedenken'*», ἐν BZ, 7, 1891, 108–109). Τοῦ ἴδιου, «*La version géorgienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite*», AB, 31, 1912, 5–10 (πληροφορίες μόνον, ἐπὶ τῇ βάσει ἐνὸς χφ τοῦ ἰ' αἰ. τῆς Ἱ. Μ. τῶν Ἱβήρων τοῦ Ἀθῶ). Τοῦ ἴδιου, «*La version ibéro-arménienne de l'autobiographie de Denys l'Aréopagite*», AB, 39, 1921, 277-313 (δημοσιεύει καὶ ὅλο τὸ κείμενο στὰ γεωργιανὰ καὶ σὲ λατινικὴ μετάφραση, σελ. 293-313).

45. Βλ. Περὶ τῶν θεῶν ὀνομάτων, 3,2. Ἀπληχίσεις αὐτῆς τῆς παραδόσεως βρίσκει κανεὶς καὶ στὰ συναξαριστικὰ κείμενα, μὰ καὶ στὰ ἕμνογραφικὰ. Βλ. π.χ. Συμμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου*,

Ὡστόσο, μόλις τὰ συγγράμματ' αὐτὰ βγήκαν στὴ δημοσιότητα καὶ ἄρχισε ἡ κυκλοφορία τους, ἄρχισε καὶ ἡ ἀμφιβολία καὶ ἡ ἐπιφυλακτικὴ στάση ἀπέναντι στὴν αὐθεντικότητά τους. Τὰ πρῶτα ἴχνη τους συναντοῦμε στὰ ἔργα τοῦ μονοφυσίτου πατριάρχου Ἀντιοχείας Σεβήρου (512-518). Ὅταν, μάλιστα, στὴ σύνοδο τοῦ 531-532, στὴν Κων/πολὴ, ἐπικαλέστηκαν οἱ μονοφυσίτες τὴ μαρτυρία τῶν «ἀρεοπαγιτικῶν» συγγραμμάτων, ὁ Ὑπάτιος Ἐφέσου τὰ ἀπέκρουσε ὡς ἀπόκρυφα καὶ μὴ γνήσια. Βέβαια, ἕνας ἀριθμὸς Πατέρων καὶ Συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας τ' ἀναγνώριζε, καὶ ὅλος ὁ κόσμος τὰ χρησιμοποιοῦσε, ἀλλά, μετὰ τὸν ὀρθόδοξο Ὑπάτιο Ἐφέσου, σιγὰ-σιγὰ ἐκδηλώνονταν οἱ ἐπιφυλάξεις καὶ οἱ ἀμφιβολίες, μιὰ πὺν τὸ περιεχόμενό τους, ἡ διδασκαλία τους, τὸ ἐκκλησιαστικὸ κλίμα καὶ ἡ ὅλη ἀτμόσφαιρα, πὺν ἀποπνέουν τὰ συγγράμματ' αὐτά, εἶναι τοῦ ε' αἰῶνος. Ἡ χρῆση, κατὰ λέξη σχεδόν, τῶν ἔργων τοῦ νεοπλατωνικοῦ Πρόκλου (485 μ.Χ.), ἡ φανερὴ ἐπίδραση τοῦ «Ἐνωτικοῦ» τοῦ Ζήνωνος (482 μ.Χ.) καὶ ἄλλα χαρακτηριστικά, δείχνουν πὺς γράφτηκαν τέλη ε' - ἀρχὲς στ' αἰῶνος⁴⁶. Μετὰ τὸν Ὑπάτιο, ἦρθε ὁ L. Valla, ὁ Ἐρασμος, ὁ Sirmond, ὁ Tillemont, ὁ Nourry, ὁ Φώτιος⁴⁷ καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὡσπου νὰ φτάσουμε στὶς μέρες μας καὶ νὰ θεωροῦμε πὰ κοινὰ παραδεκτὴ τὴν ψευδεπιγραφή χρῆση τοῦ ἱεροῦ ὀνόματος τοῦ Διονυσίου στὰ λεγόμενα «ἀρεοπαγιτικά» συγγράμματ'⁴⁸.

Ἐν εἶδει παρενθέσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ, πὺς ἡ ἀνωθυμογραφία (πεζῶν ἔργων ἢ ὑμνογραφικῶν) καὶ ἡ Ψευδωνυμία ἢ Ψευδεπιγραφή εἶναι ἀρχαιότατο φαινόμενο καὶ δὲν θεωρεῖται καθόλου παράνομο. Τὸ γινώριζαν καὶ τὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Πυθαγόρειοι, οἱ Ἀριστοτελικοὶ, οἱ Σωκρατικοὶ, οἱ Ἑλληνισταὶ

ἐπισκόπου Ἀθηνῶν, τοῦ Ἀρεοπαγίτου (Migne, P.G. 4, 589-608), ὅπου, μεταξὺ ἄλλων, λέγεται: «Καὶ εἰς τοιοῦτο χάριτος ἐλθόν, ὡς, ἡνίκα τὸ πνεῦμα τῆς Θεοτόκου σώματος ἐξεδήμει, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ πνεύματος καὶ νεφέλης τῆ ἱερᾶ τοῦτου ἐπιστάσι ταφῆ συμπαραεῖναι» (Migne, P.G. 4, 593).

46. Βλ. Κ.Ι. Λογοθέτου, ὅπ. π., 366 ἐξ. Β. Altaner, ὅπ. π., 427. Β. Tatarkis, ὅπ. π., 24-25 κ.ά.

47. Γιὰ τὸν ἱερὸ Φώτιο ἄλλοι πιστεύουν πὺς ἀρνιόταν τὴν αὐθεντικότητά καὶ ἄλλοι ὄχι (βλ. R. Roques, ὅπ. π., σελ. VII-IX). Πρβλ. Irenée Hausherr, «*Doutes au sujet du "Divin Denys"*», ἐν «*Orientalia Christiana Periodica*», II, 1936, 484-490. P. Godet, ἐν DTC, 4, Paris 1911, 429-436 (ἰδίως στ. 430).

48. Βλ. κυρίως τὶς ἐργασίες τῶν H. Koch καὶ J. Stiglmayr, πὺν παρουσιάζει κριτικὰ ὁ R. Roques (*Diction. de Spiritualité*, 3, στ. 244-286· *L' Univers dionysien*, Paris 1954· καὶ *La Hiérarchie céleste*, Introduction, σελ. X ἐξ.).

Ἰουδαῖοι καὶ τὸ συναντοῦμε καὶ στὴ χριστιανικῇ καὶ πατερικῇ παράδοσιν⁴⁹. Ἔτσι ἔχουμε Ψευδο-Ἀσκόνιο, Ψευδο-Δημόκριτο, Ψευδο-Διοσκουρίδη, Ψευδο-Καλλισθένη, Ψευδο-Πλούταρχο, Ψευδο-Πυθαγόρα, Ψευδο-Φωκυλίδη· ὅπως ἔχουμε Ψευδο-Κωδινό, Ψευδο-Ἀθανάσιο, Ψευδο-Διονύσιο, Ψευδο-Μακάριο, Ψευδο-Χρυσόστομο κ.ἄ. καὶ ὅπως, βέβαια, ἔχουμε ψευδεπίγραφα-ἀπόκρυφα Πράξεων, Ἐπιστολῶν, ἢ Ἀποκαλύψεων ἱερῶν προσώπων τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Καινῆς Διαθήκης. Ἀπὸ τὰ πολλαπλᾶ κίνητρα τῆς Ψευδελιγραφίας αὐτῆς, μπορεῖ κανεὶς ν' ἀναφέρει: α) τὴν ἀπόκρυψη τῆς ταυτότητος τοῦ συγγραφέως, ἀπὸ φόβο περιπετειῶν, β) τὴν ἐπιθυμία συμπληρώσεως μιᾶς συγγραφικῆς-λογοτεχνικῆς παραδόσεως, ὅπου ὑπάρχουν κενά, γ) τὴ διάθεση ν' ἀνυψωθεῖ τὸ κῦρος τοῦ γράφοντος, γιὰ νὰ τραβήξει τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη γιὰ κείμενα μεγάλης ἀξίας, ποὺ διαφοροτικᾶ θὰ παρέμεναν ὅπωςδῆποτε στὴν ἀφάνεια (ἐδῶ, μᾶλλον, πρέπει νὰ ἐντάξουμε τὴν περίπτωση τοῦ συγγραφέα μας, μὲ τὰ συγγράμματα ποὺ προσγράφη στὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη), δ) τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἀποτελεσματικώτερης ἀπολογητικῆς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους ἢ τοὺς Ἐθνικοὺς - Εἰδωλολάτρες, ε) τὴν ἐπιθυμία διορθώσεως κάποιων σφαλμάτων στὴ διδασκαλία παλαιότερων διαπρεπῶν ἀνδρῶν, καὶ στ) τὴν ἐπιθυμία τῆς διακηρύξεως καὶ διαδόσεως νεωτεριστικῶν θεολογικῶν ἀποψέων⁵⁰.

Γιὰ νὰ κλείσουμε αὐτὸ τὸ θέμα τῶν συγγραμμάτων, ποὺ ψευδωνύμως ἀποδίδονται στὸν Ἄγιό μας, πρέπει νὰ ποῦμε πὼς ὁ συγγραφέας τοὺς ἦταν, χωρὶς ἀμφιβολία, ἓνας συνειδητὸς χριστιανὸς καὶ ἀφοσιωμένος στὴν Ἐκκλησία φιλόσοφος ἢ θεολόγος⁵¹. Τὸ ποιὸς ἦταν ἀκριβῶς, δὲν τὸ ξέρουμε, σήμερα τοῦλάχιστον, ἂν κ' ἔχουμε ὡς τώρα διάφορες προτάσεις-ὑποθέσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀναφέρονται τὰ ὀνόματα: Διονυσίου τῶν Ρινοκουρούρων⁵², Σεβήρου Ἀντιοχείας⁵³, Διονυσίου Ἀλεξανδρείας⁵⁴, Μεγάλου Βασιλείου⁵⁵, Ἀμμωνίου Σακκά⁵⁶, Σεργίου Θεοδοσιουπόλεως⁵⁷, Ἰωάννου Σκυθιοπολίτου⁵⁸ καὶ Πέτρου

49. Βλ. Π. Κ. Χρήστου, *Ἑλληνικὴ Πατρολογία*, τ. Α', Εἰσαγωγή, Θεσσαλονίκη 1976, 113 ἔξ.

50. Βλ. Π. Κ. Χρήστου, ὅπ. π., 115-116.

51. Γ. Φλωρόφσκυ, ὅπ. π., στ. 474.

52. Πρόταση τοῦ Hipler (1861).

53. Τοῦ Stiglmayr (1928).

54. Τοῦ μητροπ. Παραμυθίας Ἀθηναγόρα (1932).

55. Τοῦ C. Pera (1936).

56. Τοῦ E. Elorduy (1944).

57. Τῶν I. Hausherr - U.v.Balthasar (συγχρόνων μας).

58. Τοῦ J.-M. Hornus (1955).

Ἰβηρος⁵⁹. Στενεύει, βέβαια, ὁ κύκλος, μιὰ πού περιορίζονται τὰ ὄρια στὰ τέλη ε' - ἀρχὲς στ' αἰῶνος, καὶ σ' ἓνα χώρο πού πνευματικὰ προσιδιάζει περισσότερο στὴ Συρία· ὡστόσο, σήμερα, καμμιά ἀπὸ τὶς παραπάνω προτάσεις - ὑποθέσεις δὲν συγκεντρώνει τὴν πλήρη ἐπιδοκιμασία ὄλων τῶν εἰδικῶν. Ὅπως καὶ νὰ 'χει, ὅμως, τὸ θέμα τῆς ἀθηνικότητος, ἢ πολυτιμότερη πνευματικὴ ἀξία τῶν μυστικῶν αὐτῶν θεολογικῶν συγγραμμάτων εἶναι, ἀπὸ αἰῶνες τώρα, στὴ διάθεση τῶν πιστῶν τέκνων τῆς Ἐκκλησίας μας - στὸ κριτικὰ ἀποκαταστημένο πρωτότυπο καὶ σὲ μεταφράσεις.

★

Ὅπως στὸν χώρο τῶν λειτουργικῶν τεχνῶν (ἀγιογραφίας, μουσικῆς κ.λπ.) ἔχουμε κάποιες ἀλλοιώσεις, πού μὲ τὸν καιρὸ ἀλλάζουν ἢ καταστρέφουν τὴν τελειότητα τῆς μορφῆς (λιβανοκαπνοὺς καὶ ἀσβεστοκονιάματα π.χ., ἢ ρωσικὲς - εὐρωπαϊκὲς ἢ καὶ ἀνατολίτικες ἐπιδράσεις στὸ λειτουργικὸ ἄσμα ἢ στὴ βυζαντινὴ εἰκόνα), ἔτσι καὶ στὴν ἀγιολογικὴ φιλολογία ἔχουμε κάποιες ἐπιδράσεις, πού ἀλλοιώνουν κείμενα ἢ γεγονότα καὶ τὰ κάνουν δυσανάγνωστα ἢ δυσκολογνώριστα. Εἶδαμε πιὸ πάνω μερικὲς ἀπὸ αὐτὲς τὶς ἀλλοιώσεις στὸ βίον καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ ἀγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου. Ἀφήνοντας πιὰ κατὰ μέρος ὄλους αὐτοὺς τοὺς σχολαστικισμοὺς, ἃς προσπαθήσουμε νὰ στήσουμε μπροστά μας τὴν πραγματικὴ εἰκόνα τοῦ ἀγίου, χωρὶς παραμορφώσεις ἢ ὁποιοσδήποτε ἄλλες μεγεθύνσεις· γιατί ἡ Ἐκκλησία δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τέτοια κοσμικὰ μέσα γιὰ νὰ τιμήσει σωστὰ τοὺς Ἁγίους τῆς. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ὁ Χριστὸς, πού ἐπεκτείνεται στοὺς αἰῶνες· καὶ ὁ Χριστὸς εἶναι ἡ ἀλήθεια καὶ τὸ φῶς, πού φωτίζουν καὶ ὀδηγοῦν στὸ δρόμο τῆς σωτηρίας τὰ τέκνα τῆς. Αὐτὸν τὸ φωτισμὸ ζητοῦμε τώρα κ' ἐμεῖς, γιὰ νὰ πλησιάσουμε τὸ ἱερὸ πρόσωπο τοῦ ἀγίου Διονυσίου.

Ἄπ' «ὅσα δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφου παρειλήφμεν»⁶⁰, ὁ ἅγιος Διονύσιος πρέπει νὰ γεννηθῆκε στὴν Ἀθήνα, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ α' χριστιανικοῦ αἰῶνος⁶¹, ἀπὸ γονεῖς

59. Τοῦ Ε. Honigmann (1952). Βλ. γενικώτερα τὰ ἐπιχειρήματα καὶ τὶς ἀντιρροῦσεις τοὺς στοὺς R. Roques (ὄπ. π., σελ. XIV ἐξ.) καὶ J.-M. Hornus, «*Les recherches récentes sur le pseudo - Denys l' Aréopagite*», ἐν «*Revue d' Histoire et de Philosophie Religieuses*», 35, 1955, 37-63, καθὼς καὶ τὴ βιβλιογραφία πού παραθέτει ὁ Roques (ὄπ. π., σελ. XCII - XCV).

60. Βλ. Μιχαήλ Συγγέλου, πρεσβυτέρου Ἱεροσολύμων, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον*, Migne, P.G. 4,625.

61. Ἄν οἱ ὑποθέσεις τοῦ ἀγίου Μαξίμου εἶναι σωστὲς (Migne, P.G. 4,573).

εἰδωλολάτρες, μὲ καταγωγή εὐγενική καὶ ἀριστοκρατική, γιὰ νὰ γίνεαι καὶ ὁ γιὸς τους «*εἷς τῶν ἐν Ἀθήναις ἐνδόξων πλούτῳ καὶ σοφίᾳ περιβλεπτός*»⁶². Ἡ παιδεία του πρέπει νὰ ὑπῆρξε ὄντως ἐξαιρετική, γιὰτὶ «*οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἦν, εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν τελεῖν ἄλλ' οἱ παρ' Ἀθηναίους πρωτεύοντες, ἐν τε τῷ γένει καὶ πλούτῳ καὶ βίῳ χρηστῶ*»⁶³. Ὅπως εἶναι γνωστό, ἀπὸ τοὺς ἐννέα ἀρχοντες τῶν Ἀθηνῶν, διάλεξαν τοὺς 9 σοφοὺς καὶ ἀδέκαστους Ἀρεοπαγίτες, ποὺ πρῶτα ἦταν ἐννέα⁶⁴ καὶ ἀργότερα ἔφτασαν τοὺς 51, καὶ ὅπου ἡ φήμη τοῦ Ἁγίου μας ἔλεγε πῶς ἦταν «*ὁ δίκης ἀρρεπεσάτη τρυτάνη κεχρημένος, καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις θεμιστευόντων εὐθύτατος*»⁶⁵. Κ' ἔχει μεγάλη σημασία, ποὺ ποτὲ δὲν βρέθηκε κανεὶς νὰ πεῖ ὅτι «*ἐν αὐτῷ ἀδίκως ἐδικάσθησαν τὰ κριθέντα*»⁶⁶. Ἡ ἀρχαία παράδοση θέλει τὸν Ἁγίό μας ὡς κορυφαῖο δικαστὴ καὶ πρόεδρο τοῦ Ἀρείου Πάγου. Ἡ διακεκριμένη θέση τοῦ Ἁγίου μας φαίνεται καὶ ἀπὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο τὸν ἀναφέρει ὁ ἀπόστολος Λουκᾶς: δὲν λέει «ἐν οἷς ἦν ἀνὴρ ὀνόματι Διονύσιος», ἀλλὰ «ἐν οἷς ἦν καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης», γιὰ νὰ δηλώσει προφανῶς πῶς ἦταν ὀνομαστὸς καὶ πασίγνωστος⁶⁷.

Ὁ Διονύσιος, μὲ τὴν τεράστια παιδεία, τὴν ὑψηλότετη θέση καὶ τὴν ζηλευτὴ χρησιμότητα ἤθους, φαντάζομαι πῶς εἶχε τὴ δίψα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ὅπως λέγει ὁ ἅγιος Ἰουστίνος,

62. AASS, Octobris, IV, Bruxelles 1970 (ἔκδ. ἀναστατική), σελ. 746. Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Bruxelles 1902, στ. 101.

63. Μαξίμου Ὁμολογητοῦ, *Πρόλογος εἰς τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου*, Migne, P.G. 4,16.

64. Μαξίμου, ὄπ. π., στ. 16-17. Ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀναφέρεται καὶ στὸ ἀνάτατο δικαστήριον τῶν Ἀθηναίων, «κλιθὲν οὕτω — καθ' ἃ μυθολογοῦσιν Ἀθηναῖοι — ἐκ τοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἐξοχὴν τοῦ κατὰ τὴν πόλιν ὄρους συστάτος δικαστηρίου μεταξὺ Ποσειδῶνος καὶ Ἀρεως» ὁ γὰρ Ποσειδῶν δίκην εἶχε πρὸς Ἀρεα, κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους παρ' Ἀθηναίους ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, φάσκων ἀναιρεθῆναι τὸν ἴδιον υἱὸν Ἀλιρρόθου ἐν ὑπ' Ἀρεως κάκειθεν, ἐξ Ἀρεως, ὁ Πάγος ἐκεῖνος Ἀρειος ἐκλήθη. Ἐδικάζον οὖν οἱ Ἀρεοπαγῖται περὶ πάντων σχεδὸν τῶν σφαλμάτων καὶ παρανομῶν, ὡς ἑπαντάφησιν Ἀνδροτίων ἐν α' καὶ Φιλόχορος ἐν β' καὶ γ' τῶν Ἀτθίδων» (Migne, P.G. 4,17).

65. Μιχαὴλ Συγγέλου, ὄπ. π., στ. 621. Σώζονται παραδείγματα καὶ ὀνόματα καταδικασθέντων κατὰ καιροὺς ἀπὸ τῶν Ἀρειο Πάγου τῶν ἀρχαίων Ἀθηνῶν (Γ.Ι. Δέσβου, «*Λόγος πανηγυρικός...*», ὄπ. π., σελ. 7).

66. Νικηφόρου Καλογερά, ἀρχιεπ. Π. Πατρῶν, «*Λόγος πανηγυρικός εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην, πολιούχον τῶν Ἀθηνῶν...*», ἐν «*Ἀκολουθία πλήρης τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ἀπαρτισθεῖσα χάριν τῶν ἐπισήμως ἑορταζόντων, ὑπὸ Νικολάου Β. Νάκη...*», Ἐν Ἀθήναις 1894, σελ. 22.

67. Ν. Καλογερά, ὄπ. π., 23.

ὅταν μιλάει γιὰ τὰ «Πλάτωνος διδάγματα» καὶ τὴ νοσταλγία τῆς ἠθικῆς μονοθεΐας μὲ τὴν Ἀποκάλυψη⁶⁸, γράφοντας μεταξὺ ἄλλων καὶ τούτα τὰ φοβερὰ λόγια: «οἱ μετὰ λόγου βιώσαντες χριστιανοὶ εἰσιν, κἄν ἄθεοι ἐνομίσθησαν, οἷον ἐν Ἑλληνισμῷ μὲν Σωκράτης καὶ Ἡράκλειτος καὶ οἱ ὅμοιοι αὐτοῖς, ἐν βαρβάροις δὲ Ἀβραὰμ καὶ Ἀνανίας καὶ Ἀζαρίας καὶ Μισαήλ καὶ Ἡλίας καὶ ἄλλοι, ὧν τὰς πράξεις ἢ τὰ ὀνόματα καταλέγειν, μακρὸν εἶναι ἐπιστάμενοι, τανῦν παραιτούμεθα... Οἱ δὲ μετὰ λόγου βιώσαντες καὶ βιοῦντες, χριστιανοὶ καὶ ἄφοβοι καὶ ἀτάραχοι ὑπάρχουσιν»⁶⁹. Ἐδῶ, πράγματι, μπορεῖ νὰ πεί κανεὶς, πῶς ἡ φιλοσοφία γίνεται «ὑποβάθρα τῆς κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίας», ὅπως ἔγραφε ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς⁷⁰ ἢ, ἀκόμη, ἐκεῖνο ποῦ ἔγραφε ὁ ἱερός Αὐγουστίνος, πῶς δηλ. «οἱ ὄπαδοὶ τοῦ Πλάτωνος λίγες μόνο λέξεις καὶ γνώμες ἔχουν ἀνάγκη ν' ἀλλάξουν, γιὰ νὰ γίνουν ἀληθινοὶ Χριστιανοὶ»⁷¹. Μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν προετοιμασία καὶ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀτμόσφαιρα, ὁ Διονύσιος ἦταν ἔτοιμος καρπὸς καὶ περιέμενε τὸν ἄνεμο νὰ φυσήξει. Κι αὐτὸς ὁ ἄνεμος ἦρθε μὲ τὸ συγκλονιστικὸ κήρυγμα τοῦ ἀποστόλου Παύλου, στὸν Ἄρειο Πάγο, γιὰ τὸν «ἄγνωστο Θεὸ» καὶ τὴ διδασκαλία του, ποῦ οἱ Ἀθηναῖοι τιμοῦσαν μὲ ἄγαλμα πρὶν τὸν γνωρίσουν⁷². Τὰ λόγια τοῦ Παύλου τὸν ἄγγιξαν στὸ νοῦ καὶ στὴν καρδιά. Οἱ ἄλλοι μπορεῖ νὰ λένε, κάπως εἰρωνικά, «ἀκουσόμεθά σου καὶ πάλιν», μὰ ὁ Διονύσιος ἤδη ἔχει πιστέψει, ζώντας τὴν ἀποκαλυπτικὴν Δαμασκὸν του, καὶ προσκολλᾶται ὀλόψυχα στὸν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν: «τινὲς δὲ ἄνδρες ἐκολλήθησαν αὐτῷ, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης»⁷³. Καὶ τότε ὁ Παῦλος, «τὸν ἅγιον ἄνδρα τουτονὶ Διονύσιον... τῷ ἱερῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσας, θεῖα ἀγωνοσύνη αὐθις ἐστερέωσε»⁷⁴. Κ' ἐπειδὴ ὁ Διονύσιος ἦταν πολιτικὸς καὶ

68. Βλ. Ἀπολογητικὸς Α', 55. Ἀπολογητικὸς Β', 13. Διάλογος πρὸς Τρύφωνα, 105. 69. Ἀπολογία Α', 46.

70. Στρωματεῖς, Ζ' 3,20 (πρβλ. καὶ ΣΤ' 8,67).

71. Βλ. τὸ ἔργο του *De vera religione*, 4,7 (ὅπου, μεταξὺ ἄλλων ἐξετάζει καὶ τίς σχέσεις Χριστιανισμοῦ καὶ Νεοπλατωνισμοῦ).

72. Μιὰ περίεργη θεωρία περὶ τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ» ἀναφέρει ὁ Εὐάγ. Ἀντωνιάδης στὸ ἔργο του *Ἡ κατάστασις τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ἀπ. Παύλου*, ἐν Ἀθήναις 1932. Ἐκεῖ, κεφ. 4, Παράρτημα, παρ. γ', παρουσιάζει τὴν «περὶ ἀγνώστου Θεοῦ θεωρία τοῦ Στεφ. Καραθεοδωρῆ» (σελ. 102-104), σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία (ὅπως ἐκθέτει ὁ Καραθεοδωρῆς στὸ ἔργο του *Περὶ τοῦ ἐν Δελφοῖς Εἰ, Κων/πολις 1847*), ἡ δίφθογγος τῆς ἐπιγραφῆς Εἰ, ὅταν διαβαστῆ κατὰ ἐβραϊκὸν τρόπο, ἀπὸ τὸν δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, μάς δίνει ΙΕ, ποῦ εἶναι τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ στὰ ἐβραϊκά, ἄρα τὸν ἀληθινὸν Θεὸν ποῦ λάτρευαν οἱ ἄνθρωποι τῆς Π. Διαθήκης.

73. Πράξ. ιζ' 34.

74. Βλ. *Μαρτύριον* (ὑπὸ Μεθοδίου ἢ Μητροδώρου;), Migne, P.G. 4,672. Γιὰ τὴν ἰστορία τοῦ κειμένου αὐτοῦ βλ. R. Loenertz, «*Le panégyrique...*», ὅπ. π., σελ.

θηρσκευτικὸς ἄρχων τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, γίνεται ὁ πρῶτος ὀδηγός, ἐπίσημα, τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμό⁷⁵. Ἄν οἱ καιροὶ ἐκεῖνοι ἔδειχναν πῶς ἔρχονταν ταραχὲς μεγάλες καὶ κατακλυσμός, ὁ Διονύσιος γίνεται ὁ δεῦτερος Νῶε, ποῦ θὰ δώσει πρῶτος τὸ σύνθημα στοὺς Ἕλληνες νὰ μποῦν στὴν Κιβωτὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ νὰ σωθοῦν! Ὅπως σώθηκε κ' ἐκεῖνος, ἀφήνοντας τὴν εἰδωλολατρεία καὶ προσχωρώντας στὴν Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Ἐνας ἅγιος περιγράφει τὴ στιγμή αὐτή, μὲ πολὺ ποιητικὲς ἐκφράσεις, ποῦ προτιμῶ νὰ τίς ἀφήσω ἀμετάφραστες: *«Αὐτίκα Διονύσιος ἀπέστη τῆς βορβορώδους τῆς εἰδωλομανίας λίμνης, καὶ Παύλῳ τῷ πνέοντι θεῖαν εὐωδίαν ἐκολληθή· ἀπεσπίασθη τῶν τῆς ἀπάτης εἰσηγητῶν, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κήρυκι προσεδέθη· ἀνήχθη τοῦ τῆς ἀπωλείας βυθοῦ, καὶ πρὸς τὸ τῆς σωτηρίας ὕψος ἀνέστη· ἀπεφοίτησε τοῦ τῆς ἀθείας ζόφου, καὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ προσεφοίτησεν· ἀνεχώρησε τῆς ὡς ἀληθῶς ματαιότητος, καὶ τῇ ὄντως μακαριότητι προσεχώρησεν· ἀπετάξατο τῷ τοῦ θανάτου προξένῳ Βελίῳ, καὶ τῷ τῆς ζωῆς αἰτίῳ καὶ χορηγῷ Χριστῷ συνετάξατο· ἐβδελύξατο τὴν τῶν δαιμόνων ἀκαθαρσίαν, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων ἀγνεῖαν ἠσπίασεν· ἀπεινάξατο τὴν ἰλυώδη κοσμικὴν ὕλην, καὶ τὴν αὔλον βιοτὴν ἐνηγκαλίσατο»*⁷⁶. Καὶ τράβηξε τότε ὁ ἅγιος Διονύσιος τὸ νέο δρόμο του, χωρὶς νὰ τὸν ἐμποδίσουν ἡ δόξα καὶ τὰ μεγαλεῖα: *«οὐκ ἀνεχαίτισεν αὐτὸν ἀρχικῆς τε καὶ δικαστικῆς δόξης ὄγκος»*⁷⁷. Καὶ ἀπὸ κοσμικὸς-ἐθνικὸς ἄρχων, γίνεται ποιμὴν λογικῶν προβάτων, μὲ ζηλευτὴ ταπεινώση καὶ ἀφοσίωση: *«τοῖς Παύλου τοῦ μακαρίου διοπτικωτάτοις καταφανεῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ βαθμοῦ τοῦ τῆς ἱεραρχίας ἄξιος κριθεῖς, πρῶτος Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος προχειρίζεται, καὶ τῆς οἰκείας πατρίδος πατῆρ ἀναγορεύεται»*⁷⁸, μεταποιώντας τῆς

105-107. Γιὰ τὴν πρώιμη φιλολογία, μὰ καὶ τὴν κατοπινὴ, παραπέμπουμε στὰ Acta Sanctorum, Octobris, τ. IV, σελ. 696 - 792, 792 - 797 καὶ 797 - 855 καὶ στὴν συγκεντρωτικὴ, ποῦ βρῖσκει κανεὶς στὴ BHG³ καὶ στὰ συμπληρώματά της Auctarium καὶ Novum Auctarium BHG³, στοὺς ἀριθμοὺς 554-558 m.

75. Γ. Ι. Δέσβου, «Λόγος πανηγυρικός...», ὄπ. π., σελ. 14.

76. Μιχ. Συγγέλου, ὄπ. π., στ. 624.

77. Ὅπ. π., στ. 625.

78. Ὅπ. π., στ. 633. Τὴν ἐπισκοποποίησιν τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀναφέρει καὶ ὁ λεξιμογράφος Σουΐδας: «Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἀνήρ ἐλλογιμώτατος καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς ἄκρον ἐληλακῶς, ἀκουστής Παύλου πρὸς τὴν τοῦ Χρι-

έποχής του την σκοτεινή άμυροότητα σε «διαυγεστάτην λαμπρότητα»⁷⁹.

Η νεότερη κριτική έπιστήμη, προτεσταντικής κυρίως προελεύσεως⁸⁰, θέλησε να ιδεί και στην όμιλία του άπ. Παύλου στον Άρειο Πάγο ένα παράλληλο και μιá μεταφορά στα έλληνικά τών σχετικών με την προσαγωγή του πρωτομάρτυρος Στεφάνου, καθώς και μιá στενή έξάρτηση, άν όχι και άντιγραφή της έθνικής συγγραφής «Περί θυσιών» του Άπολλωνίου Τυανέως, κ' έπομένως όλα τα σχετικά περι μεταστροφής του Διονυσίου δέν είναι παρá καθαρός θρούλος και όχι ιστορική áλθήθεια. Πριν από αρκετά χρόνια, όμως, τó 1920, ó άείμνηστος άρχιμανδριτής Εύάγγελος Άντωνιάδης, καθηγητής του Πανεπιστημίου Άθηνών άργότερα, τούς άποστομώνει με τέτοιον τρόπο, που δέν χρειάζεται να επανέλθει κανείς στα θέματα αυτά: ή περίπτωση του Στεφάνου είναι διαφορετική, διότι εισάγεται σε δίκη, με «μάρτυρας ψευδεΐς» και σώμα κατηγορίας⁸¹ ή όμιλία έξ άλλου του άπ. Παύλου εΐν' έντελώς άλλο πράγμα από τη διάλεξη Άπολλωνίου του Τυανέως⁸² και ότι, βέβαια, δέν πρόκειται περι θρούλου, áλλα ιστορικής

στιανισμού θρησκείαν, και ύπ' αυτού κατασταθεις εις αυτας τας Άθήνας έπίσκοπος». (βλ. Suidae Lexicon, έκδ. Α. Adler, t. II, Leipzig 1931, 106-109. Πρβλ. Migne, P.G. 4, 608-612).

79. Όπ.π., στ. 637. Ό άγιος Μάξιμος τον θέλει μαθητή του άγίου Ίεροθέου και κατόπιν έπίσκοπο Άθηνών: «παιδαγωγείται δε διδασκαλικώς ό Διονύσιος ύπό Ίεροθέω τῷ μεγίστῳ, καθ' ό φησιν ό αυτός: εΐτα καθίσταται κατά τó φερόμενον έν έβδόμῳ βιβλίῳ τών Άποστολικών διαταγμάτων ό Διονύσιος έπίσκοπος ύπό Παύλου του χριστοφόρου τών έν Άθήνῃσι πιστευσάντων» (Migne, P.G. 4, στ. 17. Πρβλ. Διαταγ. Άποστόλων, Ζ' 46, ΒΕΠΕΣ, τ. Β', Άθήναι 1955, 137).

80. Βλ. π.χ. όσα λέει ό E. Norden στο βιβλίο του *Agnostos Theos*, Leipzig - Berlin 1913, και στα όποια ό άείμνηστος Εύάγ. Άντωνιάδης άπαντά πολύ πετυχημένα με τη μελέτη του *Η έν Άρείῳ Πάγῳ όμιλία και ή νεωτέρα κριτική έπιστήμη*, έν Άθήναις 1920, σελ. 20 έξ.

81. Πράξ. στ' 13. Βλ. Εύάγ. Άντωνιάδου, όπ. π., σελ. 15 έξ.

82. Άντικρούοντας την παραβολή ή έξάρτηση του άπ. Παύλου από τη διάλεξη «Περί ουσιών» του Άπολλωνίου, ό Άντωνιάδης ύπογραμμίζει με παραδείγματα τις διαφορές και τονίζει, μεταξύ άλλων: «Ό Παύλος τούναντίον, καλούμενος να έξηγήση, τίς ή καινή αΐτη ύπ' αυτού λαλουμένη διδαχή, πειράται, δι' εύφρεστάτου συνδυασμού της έαυτού διδαχής πρὸς τας παρ' Έλλησι κρατούσας καθαρωτάτας περι Θεοῦ άντιλήψεις, να καταδειξη έν πρώτοις την ύπεροχήν της έαυτού διδαχής ύπέρ τας κρατούσας παρá τῷ Έθνικῷ κόσμῳ θρησκευτικὰς άντιλήψεις. Έξαιρών, λοιπόν, επί τῷ σκοπῷ τούτῳ την πνευματικότητα και τó άνενδεές της θείας ουσίας έν τῷ κατά τού άνθρωπομορφισμού και της ειδωλολατρείας πολέμῳ (στίχ. 24 -30) και καταδεικνύων ούτως την γυμνότητα και ταπεινότητα της έθνικής θρησκείας, συνάγει την ύπεροχήν του Χριστιανισμού, οῦ την άποδοχήν συνιστά, και εισέρχεται εις την εκθεση του ειδι-

ἀλήθειας, τὸ μαρτυρεῖ ὁ Διονύσιος Κορίνθου, τοῦ ὁποῖου ἡ σπουδαία καὶ ἀσάλευτη μαρτυρία ἐνισχύει τὴν ἀξιοπιστία τῶν Πράξεων — ἀκόμη καὶ γιὰ κείνους ποὺ δὲν πιστεύουν στὴ θεοπνευστία τῆς Καινῆς Διαθήκης. Γι' αὐτὸν τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὴ μαρτυρία του γράφει ὁ Ἀντωνιάδης: «ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος Κορίνθου, ὦν τὰ μάλα λόγιος καὶ χρονικῶς οὐ πολὺ ἀφιστάμενος τοῦ Ἀρεοπαγίτου Διονυσίου, τοπικῶς δὲ οὐ μακρὰν τῶν Ἀθηναίων διατελῶν, ἦτο εἰς θέσιν κάλλιον πάντων ἡμῶν νὰ γνωρίζῃ τὴν ἱστορίαν καὶ τὰς σχέσεις τῆς γείτονος ἐκκλησίας. Ἐπειτα, καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἔπρεπε τὰ αὐτὰ τῷ ἐπισκόπῳ Κορίνθου νὰ ἐφρόνουν, ἀναφορικῶς πρὸς τὸν πρῶτον αὐτῶν ἐπίσκοπον ἄλλως, οὐδεμίαν ἔννοιαν θὰ εἶχον οἱ πρὸς αὐτοὺς λόγοι Διονυσίου τοῦ Κορίνθου»⁸³.

Ἀπορρίπτοντας, ὡς καθαρὴ μυθοπλασία, τὰ περὶ μεταβάσεως τοῦ ἁγίου μας στὴ Ρώμη καὶ στὸ Παρίσι, ὅπως πρὶ πάντων ἐλέχθη, μπροστὰ στὴ σιωπὴ τῶν σχετικῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, δὲν μποροῦμε νὰ πούμε τίποτε σίγουρο γιὰ τὴν τελευτὴ του. Ὅσες πηγὲς συγγέουν τοὺς δύο Διονυσίους (Ἀρεοπαγίτη καὶ Παρισίῳ), τὸν θέλουν ν' «ἀποτέμνεται τὴν κεφαλὴν» στὸ Παρίσι, «ἐπὶ τῆς βασιλείας» Δομετιανοῦ ἢ Δομιτιανοῦ (81-96)⁸⁴. Ὁ Μιχαὴλ Σύγγελος τοποθετεῖ τὴν ἀποτομὴ τῆς κεφαλῆς του ἐπὶ Τραϊανοῦ (98-117)⁸⁵. Τὸν διὰ πυρὸς θάνατο ἀναφέρουν τὸ Συναξάριο Κων/πόλεως⁸⁶ καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρις⁸⁷. Ἄλλοι

κατέρου αὐτοῦ περιεχομένου, ἦτοι περὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Χριστοῦ (κρίσεις καὶ ἀνάστασις, στίχ. 31)» (ὅπ. π., σελ. 16 - 17).

83. Εὐθ. Ἀντωνιάδου, ὅπ. π., σελ. 11.

84. Βλ. τὸ ἀνώνυμο «Μαρτύριον», τὸ ὁποῖο μεταφρασμένο ἀπὸ τὰ λατινικὰ ἐπέφερε τόσο βαθειὰ σύγχυση στὴ σχετικὴ ἀγιολογικὴ φιλολογία (Migne, P.G. 4, 670 ἐξ.). Ἀπὸ τὸ «Μαρτύριο» αὐτὸ δὲν ἔμεινε ἀνεπηρέαστος οὔτε ὁ ἱστορικὸς Μελέτιος, μητροπολίτης Ἀθηνῶν (βλ. Ἐκκλ. Ἱστορία..., τ. Β', 400 - 1100, Βιέννη 1783, σελ. 362 - 363), οὔτε, μεταξὺ ἄλλων, καὶ ὁ Νικηφ. Καλογεράς (ὅπ. π., σ. 31), ποὺ ἴσως ἀκολούθησαν τὴ γνώμη τοῦ Συμεὼν τοῦ Μεταφραστοῦ, «Δομετιανῷ, τῷ πάντα δεινῷ, Δαιμονιακῷ δὲ μάλλον εἰπεῖν οἰκειότερον» (Migne, P.G. 4,601).

85. «Τὴν αὐτοῦ μακαρίαν ἄθλησιν ἐν τοῖς ὑστάτοις τῆς τοῦ Τραϊανοῦ βασιλείας γεγονένας κατελιθάμεν» (ὅπ. π., στ. 656). Πρβλ. R. Loenertz, «*Le martyre...*», ὅπ. π., σελ. 98. Νικηφ. Καλογεράς, ὅπ. π., σελ. 31.

86. AASS, ὅπ. π., σελ. 746, ἂν καὶ πρὶ κάτω (σ. 747) ἐκφράζονται ἀμφιβολίες γιὰ τὸ «οὗτος ὀλοκτανεῖται ἐν πυρὶ». Synaxarium..., ὅπ. π., στ. 101-102.

87. Ἐκατονταετηρίς..., ὅπ. π., 154-155 (στηριζόμενος στὴν Ἐκκλ. Ἱστορία τοῦ Νικηφόρου Καλλιόστου). Βλ. καὶ σελ. 208 - 209, ὅπου ὁ Βούλγαρις καθορίζει ὡς ἔτος τῆς ἀθλήσεως τοῦ ἁγίου μας τὸ 96 (ὅποτε δέχεται τὸ μαρτύριο ἐπὶ Δομιτιανοῦ).

ἀναφέρονται ἀορίστως σὲ μαρτυρικὸ θάνατο, χωρὶς ν' ἀναφέρουν τὸ εἶδος θανάτου-μαρτυρίου, ἢ τὸ χρόνο⁸⁸. Τέλος, τὸ *Vetus Romanum Martyrologium* τὸν θέλει νὰ μαρτυρεῖ, ποιμιλοτρόπως, ἐπὶ Ἀδριανοῦ⁸⁹. Πιὸ κοντὰ στὴν ἀλήθεια μᾶλλον πρέπει νὰ βρισκεται ἡ παράδοση, ποὺ ἀναφέρει, ὅτι ὁ ἅγιος Διονύσιος «ἀπέθανεν ἐν Ἀθήναις, κατὰ τὸ 95, καὶ δὴ ὡς μάρτυς, κατὰ τὸν ἐπὶ Δομιτιανοῦ διωγμὸν»⁹⁰.

★

Εἶδαμε ὡς τώρα, μὲ ὄση γίνεται συντομία, τ' ἀγιολογικὰ στοιχεῖα, ποὺ μᾶς βοηθοῦν νὰ ξεκαθαρίσουμε τὸ συναξάρι ἀπὸ τὶς ἀπόκρυφες παραδόσεις καὶ τοὺς θρύλους. Κι ἀφοῦ, αὐτὰ ποὺ διακρίνουν τὴν ὀρθόδοξη παράδοση ἀπὸ τὶς ἄλλες εἶναι τὸ συναξάρι, ἡ κατανοητικὴ εἰκόνα καὶ τὸ λειτουργικὸ τροπάρει – αὐτὰ ποὺ στήριξαν πνευματικὰ τὸν ἐλληνορθόδοξο χριστιανὸ στὰ χρόνια τῆς πικρῆς κι ἀβάσταχτης δουλείας – θεωροῦμε πρέπον νὰ ποῦμε δυὸ λόγια καὶ γιὰ τὴ μορφή τοῦ ἁγίου μας, ὅπως μᾶς τὴ διέσωσαν οἱ λειτουργικὲς λεγόμενες τέχνες τῆς ἀγιογραφίας καὶ τῆς ὑμνογραφίας.

Οἱ ὁδηγίες πρὸς τοὺς ἀγιογράφους, ὅπως μᾶς τὶς παραδίδουν τ' ἀρχαῖα κείμενα, ἀπὸ τὸν Ἑλπιό τὸ Ρωμαῖο ἴσαμε τὸν Κόντογλου, δίνουν τ' ἀκόλουθα χαρακτηριστικὰ – τὰ μεταφέρω ἐδῶ στὴ γλώσσα τοῦ ἁγίου Νικοδήμου: «Κατὰ δὲ τὸν χαρακτήρα τοῦ σώματος ἦτον ὁ ἅγιος Διονύσιος μέσος κατὰ τὸ μέγεθος, λεπτός, λευκὸς μὲν κατὰ τὸ χρῶμα, ὀλίγον δὲ κίτρινος, ὀλίγον κοντὸς εἰς τὴν μύτην, δασυὲς τὰ ὀφρύδια. Βαθουλοὺς ἔχων τοὺς ὀφθαλμούς, μεγάλα τὰ ὄτα. Λευκὰ μὲν ἔχων μαλλία, μακρὰ δέ' ὁμοίως καὶ τὰ γένεια ἔχων μακρὰ μὲν μετρίως, ἀραιὰ δέ. Ἦτον ὀλίγον προκοίλης, καὶ μακροδάκτυλος εἰς τὰ χέρια»⁹¹.

88. Ὅπως ὁ ἀπολογητὴς Ἀριστείδης (βλ. Γ.Ι. Δέρβου, «*Λόγος πανηγυρικός...*» σελ. 47, σημ).

89. «*Athenis Dionysii Areopagytae, sub Adriano diversis tormentis passis...*» (3 Ὀκτωβρίου. Migne, P.L. 73,169).

90. Ἐμ. Ι. Καρπαθίου, ἐν «Θρησκευτικὴ καὶ Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. Β', Ἀθήναι 1937, στ. 1322. Πρβλ. Γ. Σωτηρίου, ΘΗΕ,1,1962, στ. 620. Γιὰ λείψανα τοῦ ἁγίου, ποὺ μετατέθηκαν ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ προκάλεσαν δεινὰ στὸν τόπο, γιὰ τὰ ὅποια μᾶς ἠμείβει ὁ Μελέτιος (βλ. *Ἐκκλησι. Ἱστορία*, ὅπ. π., σελ. 362), πρέπει μᾶλλον νὰ νοήσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ λείψανα τοῦ Διονυσίου τῶν Παρισίων. Στὸ δικὸ μας ἅγιο Διονύσιο πρέπει ν' ἀνήκει ἡ ἁγία κάρτα, ποὺ μὲ τ' ὄνομα τοῦ ἁγίου Διονυσίου σώζεται στὴν Ἱ.Μ. Δοχειαρίου τοῦ Ἄθω, «ἀφιερῶθεῖσα διὰ χρυσοβούλλου βασιλικοῦ, ὑπὸ τοῦ αὐτιδίου βασιλέως Ἀλεξίου τοῦ Κομνηνοῦ» (βλ. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, *Συναξαριστής...*, τ. Α' Ἀθήναι 1868, σελ. 97, σημ. 1).

91. Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, ὅπ. π., σελ. 96α'. Πρβλ. Φωτίου Κόντογλου, *Ἐκφρασις τῆς Ὀρθοδόξου Εἰκονογραφίας*, τ. Α', Ἀθήναι 1960, σελ.

Στὸ χῶρο τῆς ὑμνογραφίας ἔχουμε ἀρκετὰ κείμενα, ποὺ ἐξυμνοῦν τὸν ἱερομάρτυρα καὶ τὸν «*ἀθεώρητον βυθὸν τῆς γνώσεως*», ἐπηρεασμένα ἀπὸ τ' ἀγιολογικὰ κείμενα ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω, δηλαδὴ μὲ ἀναφορὲς στὸ μαρτύριο τῶν Παρισίων καὶ τ' «ἀρεοπαγιτικά», μυστικὰ συγγράμματα. Πρέπει ν' ἀναφέρουμε, κυρίως:

1. Τὸν κανόνα τοῦ ἁγίου Θεοφάνους⁹² καὶ τ' ἄλλα ὑμνογραφήματα, ποὺ περιέλαβε τὸ Μηναιῖο, στῆ μνήμη του (3 Ὀκτωβρίου)⁹³.

2. Τὸν κανόνα τοῦ Γερμανοῦ;⁹⁴ ποὺ δημοσιεύει στὰ *Analecta Hymnica Graeca* ἢ *Ada Debiasi Gonzato*⁹⁵.

358. Στὰ AASS καὶ στὸ *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae* (σελ. 746 καὶ στ. 102 ἀντίστοιχα), τὸ κείμενο τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τοῦ τύπου ἔχει ὡς ἑξῆς, στὴν ἀρχαιοπρεπῆ ἐκφραση: «ἦν δὲ κατὰ τὸν σωματικὸν τύπον, τὸ μέγεθος μέσος, ἰσχνός, λευκός, ὑπαχρός, τὴν ῥίνα ὑπόσιμος, τὰς ὀφρῦς ἀνεσπακῶς, κοῖλος τοὺς ὀφθαλμούς, ἐπὶ συννοίας ἀεὶ, ὧτα μεγάλα ἔχων, πολίος, κομήτης, μετριῶς βαθυνόμενος τὴν ὑπὴνην, ἀραιὸς τὴν ἔκφρυσιν τοῦ γενείου, ἤρεμα προγαστρω, μακροδάκτυλος ταῖς χερσίν». Πρβλ. Μηναιῖον Ὀκτωβρίου, ὅπ. π., σελ. 19β'. Σὲ ἀνάλογη γλῶσσα, τῆς ἀπλῆς ἐκκλησιαστικῆς καθαρευούσης, βρίσκεται τὸ σημείωμα, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα βιογραφικά, στοὺς *Μεγάλους Συναξαριστάς*: Κ. Χρ. Δουκάκη, Ὀκτώβριος, α' ἐκδ., Ἀθ. 1895, σελ. 33 - 41· Βίκτωρος Ματθαίου, τ. Ι', Ὀκτώβριος, ἐκδ. β', Ἀθήναι 1964, σελ. 62-73 [στὶς σελ. 74 - 109 δημοσιεύεται, μεταφρασμένος στὴ σύγχρονη γλῶσσα, «*Λόγος εἰς τὸν μέγαν Ἱεράρχην Διονύσιον τὸν Ἄρεοπαγίτην*», τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου Β' (Γεωργίου τοῦ Κυπρίου), Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως», BHG 557. Τὸ ἀρχαῖο κείμενο δημοσίευσε στὴν «*Εὐαγγελικὴ Σάλπιγγα*» (Ἀμοστερνταμ 1754, 627 - 653) Λευψία 1758 καὶ 1765, 356 - 371) ὁ Μακάριος Πάτριμος.

92. Βλ. R. Janin, ἐν ΘΗΕ, 6, Ἀθ. 1965, στ. 205-206 (Θεοφ. Γραπτός). Βλ. καὶ C. Emereau, ἐν «*Échos d' Orient*», 25, 1926, 179-182. Σωφρ. Εὐστρατιάδου, ἐν «*N. Σιών*» ΛΑ', 1936, 339-344 (σὲ συνέχειες, μέχρι) ΛΓ' 1938, 618-123. Π. Ν. Τρεμπέλα, *Ἐκλογή ἑλληνικῆς Ὀρθοδόξου Ὑμνογραφίας*, β' ἐκδ., Ἀθήναι 1978, 321-328. Ν. Β. Τωμαδάκη, *Σύλλαβος βυζαντινῶν μελετῶν καὶ κειμένων*, τεύχος Α' Ἀθήναι 1961, 196.

93. Μηναιῖον Ὀκτωβρίου..., ὅπ. π., 16-22.

94. Λόγω τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ κανόνος, ποὺ θυμίζει τὴν ποιητικὴ τέχνη τοῦ Ἀνδρέα Κρήτης, ἢ Α. Gonzato τοποθετεῖται μ' ἐπιφύλαξιν καὶ διστάζει σέ τιόν νὰ τὸν ἀποδώσει (βλ. AHG, ὅπ. π., σελ. 1-11 καὶ 369 - 372). Βλ. γιὰ τὸν Γερμανὸ τὸ ἀρθρο τοῦ Τ. Α. Γριτσοπούλου, ΘΗΕ, 4, στ. 379-380, ἂν καὶ τὸ πρόβλημα τῶν ὑμνογραφημάτων καὶ ἰδιαίτερα τῶν πολλῶν κανόνων, ποὺ φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ Γερμανοῦ, δὲν εἶναι ἀκόμη κριτικὰ ξεκαθαρισμένο. Πρβλ. Π. Ν. Τρεμπέλα, ὅπ. π., 362-365.

95. Ὁ κανόνας εἶναι σὲ γ' ἤχο καὶ βασιζέται στὴν παράδοση ποὺ συγγέει τὸν ἅγιον Διονύσιον τὸν Ἄρεοπαγίτη καὶ τὸν συγγραφέα τῶν μυστικῶν «ἀρεοπαγιτικῶν» συγγραμμάτων, μὴ πού, ὅπως βλέπουμε καθαρά, εἶναι πολὺ ἐπηρεασμένος καὶ ἀπὸ τὴν ὀρολογία τους (βλ. Gonzato, ὅπ. π., σελ. 371-372).

3. Τὸν κανόνα καὶ τ' ἄλλα τροπάρια, ποὺ ἔγραψε ὁ ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἄγιορειτῆς καὶ παραμένουν ἀκόμη ἀνέκδοτα⁹⁶.

4. Τὴν πλήρη Ἀκολουθία τοῦ Ἁγίου ἀπὸ τὸν Ν.Π.Σπεράντσα⁹⁷.

5. Τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ἰω. Γαβρᾶ⁹⁸.

6. Τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ν.Β.Νάκη⁹⁹, πανομοιότυπη μ' ἐκεῖνη τοῦ Σπεράντσα.

7. Τὴν Ἀκολουθία τοῦ Γ.Α. Βουτέρη¹⁰⁰.

8. Τὴν Ἀκολουθία τοῦ Ὑμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας Γερασίμου μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου, ποὺ ἐκοιμήθη ἐν Κυρίῳ πρόσφατα¹⁰¹. Καὶ

96. Στὸν «*Συναξαριστὴν*» του μᾶς πληροφορεῖ ὁ ἴδιος: «Εἰς τοῦτον τὸν ἅγιον ἐφιλοπύνησεν ἡ ἐμὴ ἀναξιότης κανόνα ὀλόκληρον, καὶ τὰ ἐλλείποντα τροπάρια τῆς αὐτοῦ ἑορτῆς, καὶ ὁ βουλόμενος ἑορτάζειν τὸν ἅγιον, ζητησάτω ταῦτα» (ὄπ. π., τ.Α', Ἀθήναι 1868, 95, σμ. 1). Πρβλ. *Μέγ. Συναξαριστὴν*, ὑπὸ Β. Ματθαίου, ὄπ. π., 64 σμ. Κάποιοι ἅγιορειτῆς Μοναχοὶ ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἀνέυρεση καὶ τὴν ἐκδοση ὄλων τῶν ἀνεκδότων ὑμνογραφημάτων τοῦ ἁγ. Νικοδήμου μ' ἐπιστημονικῆς ἀξιώσεως. Ἄς ἐλπίσουμε πὼς δὲν θ' ἀργήσει νὰ φανεῖ τὸ ἀποτέλεσμα — ἐπ' ἀγαθῇ τῆς ὑμνογραφίας καὶ τῆς λειτουργικῆς πράξεως τῆς Ἐκκλησίας μας.

97. Βλ. L. Petit, *Bibliographie des Acolouthies Grecques*, Bruxelles 1926, σελ. 62 (ἀριθ. 1).

98. Βλ. Ἰωάννου Γαβρᾶ, *Τὰ ἄνθη τοῦ Παραδείσου*, (προσθήκες στὰ Μηναῖα), Ἀθήναι 1890, σελ. 80-85. Πρβλ. L. Petit, ὄπ. π., 62 (ἀριθ. 2). Σ. Εὐστρατιάδου, *Ἀγιολόγιον...*, σ. 115.

99. Κακοτυπωμένη καὶ μὲ πολλὰ τυπογραφικὰ λάθη. Ἐνδιαφέρουσα ἡ πανηγυρικὴ ὁμλία τοῦ Νικηφ. Καλογερά, ποὺ ἀκολουθεῖ, ὅπως εἶδαμε πρὸ πάνω, τὴν παράδοση ποὺ ταυτίζει τὸν Ἅγιό μας μ' ἐκεῖνον τῶν Παρισίων (σελ. 19-32) καὶ κλείνει μ' ἓνα νέο ἀπολυτίκιο τοῦ Ἁγίου, σὲ ἦχο α', πρὸς «Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστήρας»: «Τῆς σαγήνης τοῦ Παύλου τὸ πανεύφημον θήραμα...».

100. Βλ. L. Petit, ὄπ. π., σελ. 63 (ἀριθ. 4).

101. Συμπληρωμένη τὴν Ἀκολουθία, ὅπου πρόσθεσε καὶ β' Κανόνα, μαζί μὲ ΚΔ' Οἴκους καὶ Παρακλητικὸ Κανόνα ὁ αἰμίμητος π. Γεράσιμος, ἐξέδωκε ὁ ἱ.Ν. Ἁγ. Γρηγορίου Παλαμᾶ Θεσσαλονίκης: *Ἀκολουθία ἁγίου Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου*, πρῶτου ἐπισκόπου καὶ πολιούχου τῶν Ἀθηνῶν, ψαλλομένη τῇ γ' Ὀκτωβρίου. Ταύτη προσετέθη ὁ Παρακλητικὸς Κανὼν καὶ οἱ Εἰκοσιτέσσαρες Οἴκοι, ἦτοι Χαιρετισμοὶ πρὸς τὸν αὐτὸν ἅγιον Ἱεράρχην, ἐπιμελεῖα Πρωτοπρεσβ. Γρηγορίου Σερενίδου..., Θεσσαλονίκη 1981, σσ. 110. Γιὰ τὸν π. Γεράσιμο βλ. «Γεράσιμος Μοναχὸς ὁ Μικραγιαννανίτης, *Μία τεσσαρακονταετία ὑμνογραφικῆς διακονίας, ἦτοι Κατάλογος ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων Ἀκολουθιῶν καὶ Κανόνων αὐτοῦ (1930-1970)*, ἐκδιδόμενος προνοία μὲν τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Σερβίων καὶ Κοζάνης Διονυσίου, ἐπιμελεῖα δὲ τοῦ Πρωτοπρεσβυτέρου Ἰω. Σπ. Ράμφου, μετὰ προλόγου Π.Β. Πάσχου, Ἀθήναι 1971». Βλ. ἐπίσης Π.Β. Πάσχου, «Ἑμνησίολογος ἐράσιμος», ἐν «Θεολογία», Ξ', 1989, 336-385.

9. Τὸν παρακλητικὸ Κανόνα ἐνὸς νομικοῦ, τοῦ Ἄπ. Βαλληνδρά¹⁰².

★

Ἡ ποιητικὴ μετάπλαση τῶν στοιχείων τοῦ βίου καὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ἁγίου μας ἔγινε σὲ μιὰ ἐποχὴ ποῦ ἦταν σ' ἔξαρση τὸ ποιητικὸ εἶδος τοῦ Κανόνος, μὲ τὶς ἐννια ἢ ὀχτῶ ὠδές του. Οἱ παλαιότεροι κανονογράφοι, δηλαδὴ ὁ Θεοφάνης καὶ ὁ Γερμανὸς (ἢ ὅποιος ἔγραψε τὸν κανόνα ποῦ βρέθηκε σὲ κώδικα τῆς Κρυπτοφέρνης), τοὺς ὁποίους βέβαια καὶ ἀκολουθοῦν ὅλοι οἱ νεώτεροι, ὑπογραμμίζουν κ' ἐξυμνοῦν τὸν καθαρὸ πνευματικὸ βίον του, τὴν ἀφοσίωσή του στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὸ μαρτύριο γιὰ τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ, μὲ διάφορες παραλλαγές καὶ μὲ εἰκόνες ποιητικῆς¹⁰³. Οἱ δύο βυζαντινοὶ μας ὑμνογράφοι¹⁰⁴, καθὼς καὶ οἱ διάδοχοί τους, βλέπουν τὴ νομικὴ-φιλοσοφικὴ μόρφωση τοῦ ἀρεοπαγίτου, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔνθεη θεολογία τοῦ ἐπισκόπου Διονυσίου¹⁰⁵. Βλέπουν τὴ στενὴ σχέση, ποῦ ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸ βίον καὶ στὸ λόγον, τὴ διδασκαλία:

*Ὁ βίος σου θαυμαστός, ὁ λόγος θαυμασιώτερος
ἢ γλῶσσά σου φωταυγής, τὸ στόμα πυρίπνοον'*

102. Πρόκειται γιὰ ἓναν Κανόνα παρακλητικὸ, ποῦ συνέθεσε ὁ πρωτοπάλτης τοῦ Ἱ.Ν. ἁγίου Διονυσίου Ἄρεοπαγίτου (ὁδ. Σκουφᾶ - Ἀθήναι), γιὰ τὴν πανήγυρη τοῦ Ἁγίου ἐκ μέρους τῶν Δικαστικῶν Λειτουργῶν τῆς περιοχῆς Ἀθηνῶν, μουσικοδιδάσκαλος καὶ ὑμνογράφος Ἀπόστολος Βαλληνδράς, καὶ ἐξέδωκε ὁ Ἱ.Ν. τοῦ ἁγίου Διονυσίου, μὲ τὸν τίτλον: *Βίος καὶ Παρακλητικὸς Κανὼν Ἁγίου Διονυσίου Ἄρεοπαγίτου*, Ἀθήναι 1990, μὲ τὴν ἐπιμέλεια τῶν ἐκδόσεων «Ἀκρίτας». Χαριτωμένο τὸ δίστιχο, στὸ τέλος τοῦ Κανόνος, σὲ βυζαντινὸ δωδεκασύλλαβο:

Σοῦ σεπτοῦ ναοῦ ὑμνωδὸς νῦν προσφέρει

Ἀπόστολος λιτὸν τουτονὶ τὸν κανόνα (σελ. 35).

103. Σὲ ὅλες τὶς Ἀκολουθίες, ποῦ ἀναφέραμε καὶ τὰ ποικίλα ὑμνογραφημάτά τους, ὑμνεῖται ὁ ἅγιος Διονύσιος καὶ στὰ «θεοτοκία» ἢ Παναγία. Ἡ μόνη ἐξαίρεση γίνεται στὸ δοξασιτικὸ τοῦ ἐσπερινοῦ, ποίημα Ἀνδρέου τοῦ Ἱεροσολυμίτου (ἢ Βυζαντίου), ὅπου ἐγκωμιάζονται συγχρόνως δυὸ Ἱεράρχαι: ὁ ἅγιος Διονύσιος (3 Ὀκτωβρίου) καὶ ὁ ἅγιος Κυπριανὸς (2 Ὀκτωβρίου), δηλαδὴ τὴν ἴδια μέρα ποῦ ψάλλεται καὶ ὁ ἐσπερινὸς τοῦ Ἁγίου μας (βλ. Μηναιὸν Ὀκτωβρίου, ὅπ. π., σελ. 16-17).

104. Στὶς παρατομπές ποῦ ἀκολουθοῦν σημειώνουμε Θ. γιὰ τὸν Κανόνα τοῦ Θεοφάνους καὶ Γ. γιὰ τὸν κανόνα ποῦ ἀποδίδεται στὸ Γερμανό. Ὁ πρῶτος βρίσκεται στὸ ἔντυπο Μηναιὸ (ὅπ. π., σελ. 17-21), ὁ δεύτερος, δημοσιευμένος ἀπὸ τὴν Ada Debiasi Gonzato, βρίσκεται στὰ AHG, II, Roma 1979, σελ. 1-11.

105. Βλ. Θ., ὠδὴ Σ', τροπ. 1:

*«Νομίμως φιλοσοφῶν, σοφίας δῶρον ἐπέτυχες'
ἐνθέως θεολογῶν, ὀρθόδοξα δόγματα,
παμμάκαρ κατέλιπες...».*

*ὁ δὲ νοῦς σου Πάτερ ἀκριβῶς θεοειδέστατος*¹⁰⁶.

Αὐτὸ εἶναι μιὰ συνήθης γιὰ τοὺς ὑμνογράφους ὑπόμνηση, μὰ καὶ μιὰ γνωστὴ διαλεκτικὴ σχέσηη μεταξὺ τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως. Γιὰ νὰ ἐνδυθεῖ κανεὶς τὸ «*φωτεινὸν περιβόλαιον*»¹⁰⁷, δηλαδὴ τὸν ἴδιο τὸ Χριστό ὡς φῶς, πρέπει νὰ ἐξαγιαστῆ καὶ νὰ δοκιμάσει μέσα στοῦ πυρίνου χωνευτήρι τῆς συνειδήσεως τοὺς λογισμοὺς του¹⁰⁸, γιὰ νὰ λαμπρυνθεῖ μὲ τὴν αἴγλη τοῦ Πνεύματος, ὅπως ὁ θεόπτης Μωϋσῆς κάποτε. Γιατὶ ἂν δὲν γίνεῖ «*εὐάρμοστον δοχεῖον τοῦ παναγίου Πνεύματος*», ὅπως ὁ ἅγιος Διονύσιος, δὲν θὰ μπορεῖ νὰ προαγορεύει προφητικώτατα τὶς ἐμπνεύσεις καὶ τὶς φανερώσεις Ἐκείνου¹⁰⁹. Καὶ γιὰ νὰ κατορθώσῃ κανεὶς αὐτὸ τὸ ἐξαισίο ἀνέβασμα καὶ νὰ φτάσῃ νὰ γίνεῖ «*θεοφόρον ὄργανον*», ἕνας μόνον τρόπος ὑπάρχει: νὰ νεκρώσῃ τὸν ἑαυτὸ του γιὰ τὰ γήινα πράγματα καὶ νὰ ριχτεῖ στὴν ἄσκηση τῆς πραγματικῆς φιλοσοφίας καὶ τὸν «*πρὸς Θεὸν ἔρωτα*»¹¹⁰. Ἔτσι θὰ χρηματίσει ἄλλος Ἄγγελος, ἀποκτώντας τὶς ἀρετές, καὶ θ' ἀνοίξει γιὰ τὸ νοῦ τοῦ τὴν οὐράνια γνώση¹¹¹. Μόνον δηλαδὴ ἂν ὁ νοῦς ἐργασθεῖ καὶ κατορθώσῃ τὶς ἐντολές καὶ τὶς ἀρετές, θὰ μπορέσῃ νὰ δεχθεῖ, ὡς «*διαφανὲς ἔσοπτρον*», τὶς μαρμαρυγές τῶν θείων λαμπηδόνων¹¹². Καὶ τότε γίνεται πραγματικὸς ποιμὴν καὶ μάρτυς καὶ ρίζα τῶν ὀρθῶν δογμάτων¹¹³, τότε μπορεῖ νὰ βαστάξῃ ἐν καρδίᾳ νοητῶς τὸ ὄνομα Κυρίου¹¹⁴, καὶ νὰ διδάσκῃ «*μονάδα οὐσίας ἐν τριάδι προσώπων*»¹¹⁵. Ἄν δὲν διαπρέψῃ ὡς ἱερεὺς καὶ μάρτυς — εἴτε τοῦ αἵματος εἴτε τῆς συνειδήσεως, — δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ πῶς σήκωσε τὸ σταυρὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ πῶς ἤπιε τὸ ποτήρι Του¹¹⁶. Καὶ ὁ Ἄγιός μας, καθὼς ἐμαθήτεψε κοντὰ στοὺς

106. Θ., Σ', 3. Παράλληλη θέση ἐκθέτει κ' ἕνα τροπάριο ἀπὸ τὸν ἄλλο κανόνα (Γ., ε' 3):

*Κηρύττει ἡ γῆ τὰ σα διδάγματα,
βοᾷ ὁ οὐρανὸς τὴν ἐνάρετον ζωὴν,
Χριστὸς δὲ τὸ μαρτύριον
σαλπίζει, Διονύσιε.*

107. Γ., θ' 2.

108. Γ., Σ' 3.

109. Θ., ζ' 3.

110. Θ., γ' 3.

111. Μηναιόν (οἶκος), ὄπ. π., σελ. 19.

112. Θ., η' 1. Πρβλ. Θ., δ' 3.

113. Γ., α' 3.

114. Γ., β' 1.

115. Θ., δ' 2.

116. Γ., Δόξα τῶν Στιχηρῶν τοῦ Ὁρθρου. Πρβλ. Γ., γ' 3' καὶ Γ., β' (εἰρμὸς ἄλλος) 2:

ἀγίους Ἀποστόλους κ' ἔγινε «σύμπνοος καὶ συγκοινωνός» στὸ κηρυκτικὸ καὶ τὸ ποιμαντικὸ ἔργο τους, ἀξιώθηκε τῆ θεά τοῦ ἀχράντου καὶ ζωαρχικοῦ ὄντως σώματος «τῆς μόνης Θεοτόκου καὶ σεβασμιωτάτης»¹¹⁷. Κ' ἔφτασε, ὡς ἀήτητος ἀθλητῆς τοῦ πνεύματος, «*ἰερωσύνης χρίσματος, αἷμα συγκεράσας μαρτυρικόν*», νὰ γίνει κληρονόμος τῆς θείας καὶ οὐράνιας βασιλείας¹¹⁸, ἀπ' ὅπου, ἔχοντας «*παρηρησίαν πρὸς τὸν Θεόν*»¹¹⁹, πρεσβεύει καὶ γιὰ μᾶς ὅλους, πού εὐσεβῶς καὶ ἐμμελῶς τὸν ἀνυμνοῦμε· καὶ μάλιστα, ἰδιαίτερος, μποροῦμε νὰ ποῦμε, γιὰ τὰ τέκνα τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, πού τὸν παρακαλοῦν νὰ τὴν φυλάγει «*ὀρθοδοξοῦσαν*»¹²⁰ πάντοτε, μὲ τὶς θεοπειθεῖς εὐχές του· αὐτὴ τὴν ἀγία Ἐκκλησία, πού εἶναι ἡ «*ἀκρόπολις*»¹²¹ τῶν *γνωστικῶν ἀρετῶν*», καὶ ψάλλει:¹²²

*Γνωριμωτέρα γέγονε, διὰ σοῦ Διονύσιε,
ἢ τῶν Ἀθηνῶν πανευκλεῆς μητρόπολις,
Χριστῶ προσενέγκασα,
σὲ ἀπαρχὴν πανίερον τῷ Παμβασιλεῖ...**

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

I.

Μιχαὴλ Συγγέλου, *Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Διονύσιον*, Migne P.G. 4, σσ. 617-668.

Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Διονυσίου...*, Migne P.G. 4, 589-608.

Delehaye, Hip., *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Bruxelles 1902.

*Θεόδεκτον σφάγιον καὶ θυσία εὐπρόσδεκτος
τῇ ἐπουρανίῳ Χριστοῦ τραπέξῃ ἐνεχθεῖς,
εἰς ὁσμὴν εὐωδίας ὠλοκαρπώθης, ὄσιε.*

117. Θ., θ' 1.

118. Θ., θ' 2.

119. Θ., θ' 3.

120. Θ., ἔξαποστειλάριον (Μηναιόν, ὄπ. π., σελ. 21).

121. Γ., ζ' 2.

122. Θ., η' 3.

* Ἀκροτελεύτια σημείωση, ἐπὶ τοῦ πιεστηρίου. Μὲ πολὺ ἐνδιαφέρον ἀναμένονται τὰ Πρακτικὰ τοῦ διεθνoῦς Συνεδρίου «Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης καὶ ἡ Νεοπλατωνικὴ Ὀντολογία», πού συνήλθε στὴν Ἀθήνα (29 Ἰουνίου - 2 Ἰουλίου 1993). Τὸ Συνέδριο, πού τελοῦσε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καὶ τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, ὀργάνωσαν: τὸ Παν/μιον Ἀθηνῶν, ἡ Ἑλληνικὴ Ἐταιρεία Φιλο-

Μηναῖον (Ὁκτωβρίου), ἔκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1973.

(Βολλανδιστῶν), *Acta Sanctorum (Octobris)*, τ. IV, Bruxelles (ἔκδ. ἀναστατ.) 1970.

II

Aigrain, R., *L' Hagiographie*, Paris 1953.

Altaner, B., *Précis de Patrologie* (μετάφρ. M. Grandclaude), Mulhouse – Tournai 1941.

Ἀντωνιάδου Εὐ., *Ἡ ἐν Ἀρείῳ Πάγῳ ὁμιλία καὶ ἡ νεωτέρα κριτικὴ ἐπιστήμη*, Ἀθήναι 1920.

(Βενεδικτίνων), *Vies des Saints et des Bienheureux*, τ. X, Octobre, Paris 1952.

Delehaye Hip., *Les légendes hagiographiques*, ἔκδ. δ', Bruxelles 1955.

Δέσβου, Γ.Ι., *Λόγος πανηγυρικὸς εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Ἀρεοπαγίτην...*, ἐν «Ἐπέτειος θρησκευτικῆ ἑορτῆ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Συλλόγου τῆ 3ῆ Ὁκτωβρίου 1896, εἰς τιμὴν Διον. τοῦ Ἀρεοπαγίτου...», Ἀθήναι 1896.

— *Λόγος περὶ τοῦ χρηματίσαντος πρώτου ἐπισκόπου Ἀθηνῶν...*, Ἀθήναι 1913.

Φλωρόφσκυ, Γ., «*Ψευδο-Διονυσίου, ἔργα*», ἐν «Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία», τ. 12, Ἀθήναι 1968, σσ. 473-480.

Halkin, Fr., *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, τ. I-III, ἔκδ. γ', Bruxelles 1957.

— *Auctarium BHG³*, Bruxelles 1969.

— *Novum Auctarium BHG³*, Bruxelles 1984.

Hausherr, Ir., «*Doutes au sujet du 'divin Denys'*», ἐν «*Orientalia Christiana Periodica*», τ. II, 1936, 484-490.

Hornus, J.-M., «*Les recherches récentes sur le pseudo - Denys l' Aréopagite*», ἐν «*Revue d' Histoire et de Philosophie Religieuses*», 35, 1955, 37-63.

Hunger, H., *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία*, τ. Α' (μετάφρ. Λ.Γ.Μπενάκη,

- I.B. Ἀποστόλου καὶ Γ.Χ. Μακρῆ), Ἀθήνα 1991.
- Kugener, M.-A.. «*Une autobiographie syriaque de Denys l' Aréopagite*», ἐν «*Oriens Christianus*» 7,1907, 293-348.
- Loenertz, R., «*Un prétendu sanctuaire romain de St Denys de Paris*», ἐν «*Analecta Bollandiana*», 66, 1948, 118-133.
- «*Les panégyrique de S. Denys l' Aréopagite par St. Michel le Synce-
lle*», ἐν «*Anal. Bollandiana*», 68, 1950, 94-107.
- «*La légende de S. Denys l' Aréopagite (sa genèse et son premier
témoin)*», ἐν «*Anal. Bollandiana*», 69, 1951, 217-237.
- Λογοθέτου, Κ.Ι., *Ἡ Φιλοσοφία τῶν Πατέρων τοῦ Μέσου Αἰῶνος* (μέ-
ρος Α'), Ἀθήναι 1930.
- Μπαλάνου, Δ.Σ., *Οἱ Πατέρες καὶ Συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας*,
Ἀθήναι 1949.
- Μπόννη, Κ.Γ., *Εἰσαγωγή εἰς τὴν ἀρχαίαν χριστιανικὴν Γραμματείαν*, Ἀθή-
ναι 1974.
- Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Συναξαριστῆς τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἐνιαυ-
τοῦ...*, τ. Α'-Β', δ' ἔκδ., Ἀθήνησι 1868.
- Peeters, P.. «*La vision de Denys l' Aréopagite à Héliopolis*», ἐν «*Anal.
Bollandiana*», 29, 1910, 302-322.
- «*La version géorgienne de l' autobiographie de Denys l' Aréopagite*»,
ἐν «*Anal. Bollandiana*», 31, 1912, 5-10.
- «*La version ibéro-arménienne de l' autobiographie de Denys l' Aréo-
pagite*», ἐν «*Anal. Bollandiana*», 39, 1921, 277-313.
- Puech, H.-Ch., «*Libératus de Carthage et la date de l' apparition des
écrits dionysiens*», ἐν «*Annuaire de l' École Pratique des Hautes Études*
(section des Sciences Religieuses), 1930-1931, Melun 1930, 3-39.
- Quasten, J., *Initiation aux Pères de l' Église*, τ. I. (μετάφρ. J. Laporte),
Paris 1959.
- Roques, R., *L' Univers dionysien*, Paris 1954.
- *Denys l' Aréopagite*, La Hiérarchie Céleste (Introduction), τ. 58
τῆς σειρᾶς «*Sources Chrétiennes*», Paris 1958.
- «*Denys (le pseudo-)*», ἐν «*Dictionnaire de Spiritualité*» 3, στ. 244-286.
- Saintyves, P., *En marge de la légende dorée*, Paris 1931.
- Στεφανίδου, Β., *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, β' ἔκδ., Ἀθήναι 1959.
- Stéphanou, E., «*Tableau bibliographique des études dionysiennes parues
depuis la guerre (1918-1938)*», «*Échos d' Orient*», 31, 1932, 466-468.
- Tatakis B., *La philosophie byzantine*, Paris 1959.

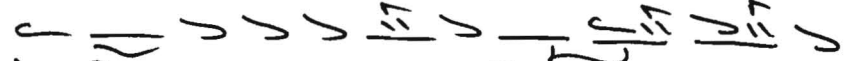
∴ Μυστικὸν Ἑορτήμετρον ∴

Εἰς ἀπὸν εἰσηκο- ἡτρίχηρὸν ὑποσώμιον (ἑωσολυτὸν
 μὴδὲν μέτρος σφῆχος $\frac{1}{9}$ ∴ Δι " ὡς τὸ πρῶτον δαύμαδον

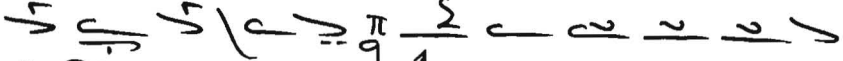
W Του ὠα γα δὸ ο ζου δα αν μα α ρος
 εν δ ρει ει ει ωω ὠα γω Πα α εν
 λο ς ο ο θε ε ε ο ο ο λη η η
 ωτο ς ρη το ο ραν τε ε και σο
 ο φω ων τοσρ τουσρ εν ν γε ε ε ε
 χε ε ε ε ε τον α αγνω τσρν γα αρ
 θε ε ορ δει εν τη η ἡο φι ι α
 κη εν ν ν ν ζα ασ τη η α α
 α γω ω ω θε εν τον ε ε εσο χοσρ

 τω ων βο ο φων και τη η βο φι λ ας

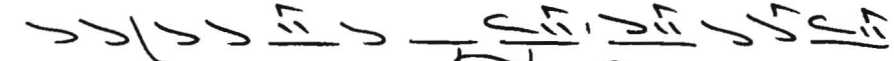
 λαμπρο ο ο ον υ υ φη η γη η

 η το ο ρα α Δι ο νυ βι ον το

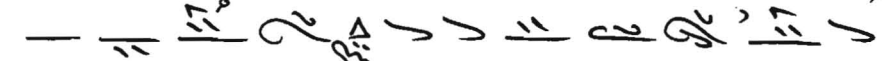
 ον με ε ε ε ε ε ρα α α α

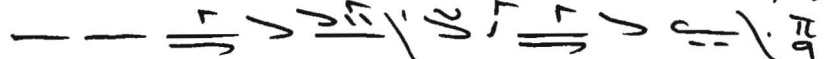
 μν υ η ι κω ως ε ε ζω ω ω γη η

 η η βε ε και του πνευμα το ο ος

 οκε ε ευ ος εν κλω ως το του εις γα

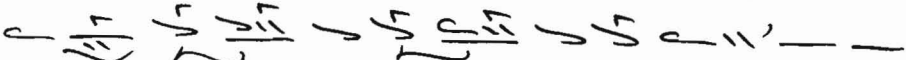
 γα α α α α βα α α α το

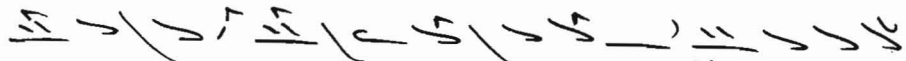

Τὸ ᾠδὸν κατὰ τὴν παράδοσιν τῆς ἀδελφῆς.
ΤΗΤΟΣ " Δανιηλαίων", τὸ ἄγιον ὄρος.

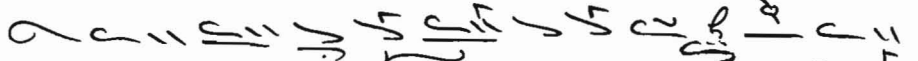
ὁ ἦχος ^{κατὰ τὸ:}
Δι "ὠδὸς εὐφροσύνης"

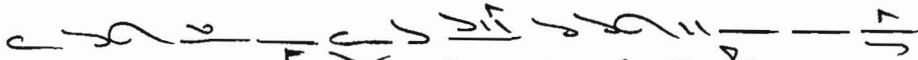

Ποι οὐ οὐ οἰοῖς ἐν φη μι ω ω ω ω η ε ε ε

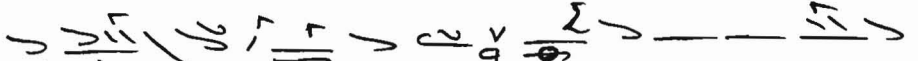

ε ε ε μα α α α α α βι λυ α γα

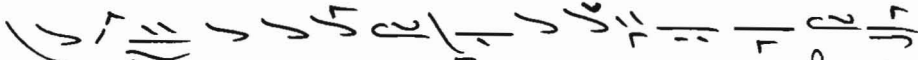

βη η βω ω με ε εν το ο ον τ λ ι ε

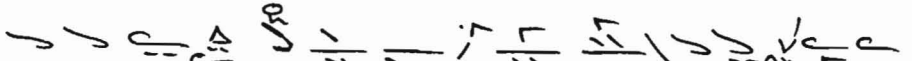

ρα α α ε χ η ν τον δε ο ει δε ε ε ε φα το

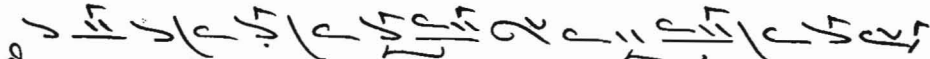

ον ρη η η το ο ο ο ο ρα και τω ω ν

α ω ο ρη η η η τω ω ν ε ευ φα α α

α αν το ο ο ο ρα τον μυ φα νω ρ ο ο ν

τη ης θει ει ει ει ας δο ο ο ο ο ο ο ο ο

ο ο θ ης του πα α α α αν χου ου θ ο ρ μα

δη τη η ν και αι ο ο ο μοι ο ο ο ο ο ο ο ο ο

ο ο πορ δ το βιε ε ε ε ε ε ε ος δ

της ε τι η η η μη ης τη η ης το πνε ε ε

ε ε ευμα α α α α τος δ τη η ηυ

δε ο ο οι γη η η του γλω ως βαν της δυ

να α μει ει λο ο ο του φεγγο με

ε ε ε νη ωε ε ρι ι λ φα α α ανως

θε ου ου τα μη η η η ρι ι ι ι ι ι

ι α τον με ε ε γαν νεφ ο μν υ ηη

ηυ δι ι ο ο νυ υ υ υ ο ι ι ι ι ου

η

Κάθισμα ἤχος $\Sigma \frac{\Sigma}{\sigma} \chi$ εἰς ἀρχὴν ἐπιμορφιῶν
μέγος

ο φι α νο ο βλι ι ι κη η η η

η εν κρε ε ω ως δι ι α α πρε ε

ε πω η βο φι ας θε ε ι ι ι ι κη η

η η η ης υ πο ο φη η τη ης ε ε

δι ει ει χθη εν η και α α α α γε

κη η η εν υ υ ζα α α ασ τα ου ρα α

η ι ι ι α δο ο ο ο ουμα τα

δι ι ι ο γυ υ υ οι ι ι ε ε ε

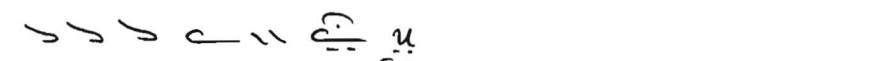
βαδισ και αι τυ υ που ουσ και αι τα α α

ζεις ε ε ε ε ξη γου συ ου με ε ε γο

ο ος ι ε ρα αρχι ι α ας τη ης θει

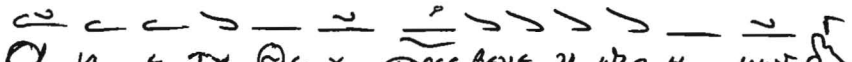

 εἰ εἰ ας ρη μα τω υη λαρι πορο ο ρη

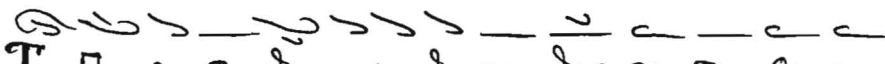

 κ κ κ ρι ι ι

Ἡ ἀΐδῃ τῶ ἀκαίονος
 ἡχος πρῶτος ἁγίων διδασκάλων

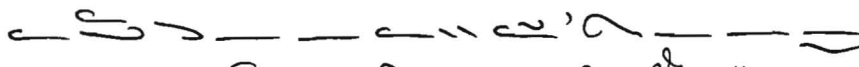
 Α ρι ε τω Θε ο ωρες βενε υ ωτες κ μωρ δε

 τω Πανλω τω νει ω μα νη τευ νεις τω τωρ ου ρα

 κι υη Δι ο νυ βι ε ντε α τη ου ρα νι

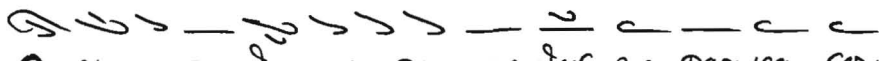

 ος μν ετης ωα ραν ρι ι κα και ντε κ ρο

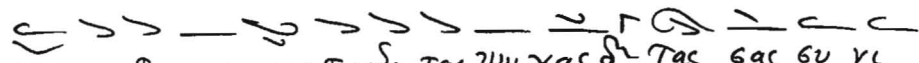

 ρος βο φος ε χητ μα ρι βας

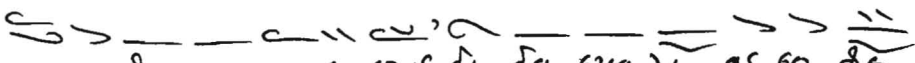
ἄνευ τῶ Θεῶ...

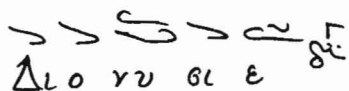
 Ο χα ρι τι νει α να ταν ραο νεις κα ταν ρα βον

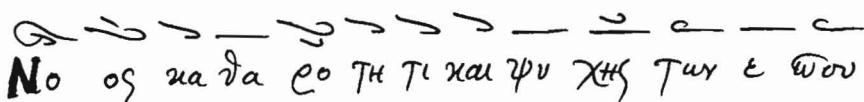

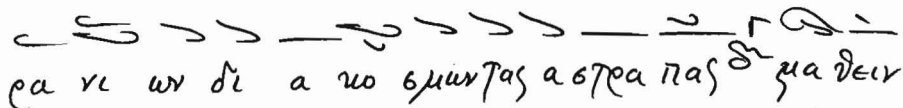
 μα καρ τιν υ μνου τιν δε τας ψυχας δε τας εας ου νι

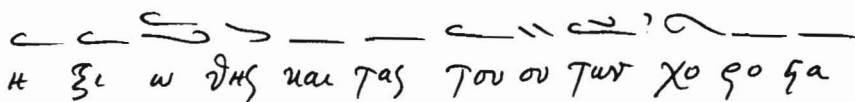

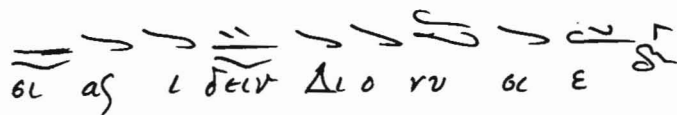
 ε ναι ντε ο πνε ευ ετης δι δα βια λι ας βο φε

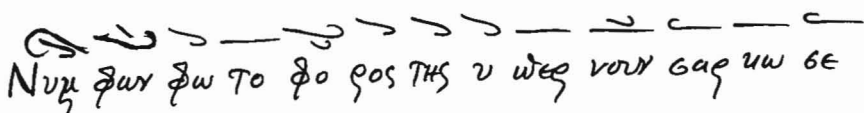

 Διό νυ ει ε

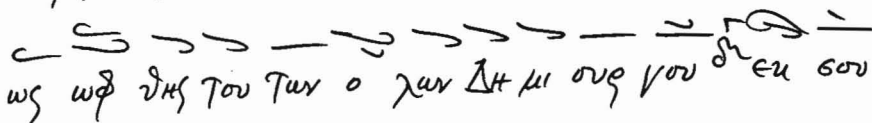

 Νος παθα εοθητι και ψυχης των ετων

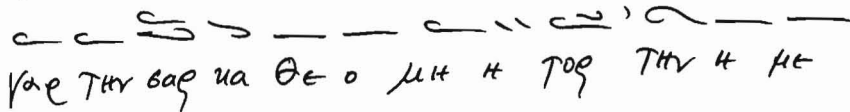

 ρα νεων δι αποβιμντας αστρα πας μαθειν

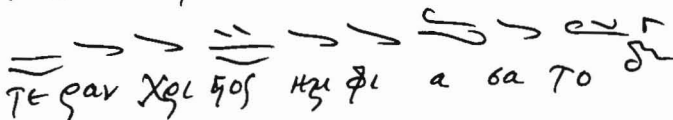

 η ει ω της και τας του ου των χοροφα

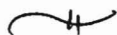

 ει ασ λ δειν Διό νυ ει ε

 Νυμ φων φω το φορος της υ υπερ νουν βαρ υω δε

 ως ωφ της του των ο λαν Δημιουργου δειν σου

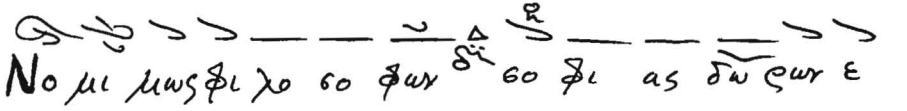

 γαρ την βαρ να θεο μη η τος την η με

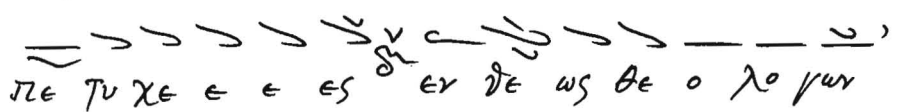

 τεραν χειρος ημ φε α βα το

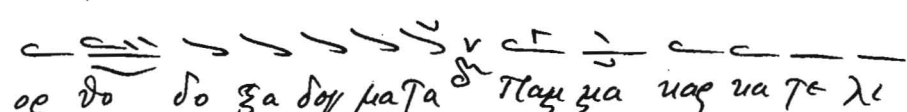

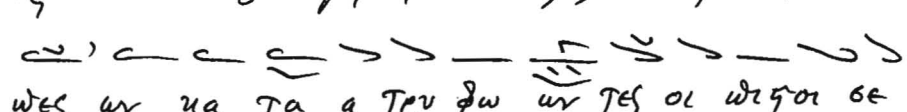
Ἡ γ' ᾠδὴ τῶ ἀκανόνος

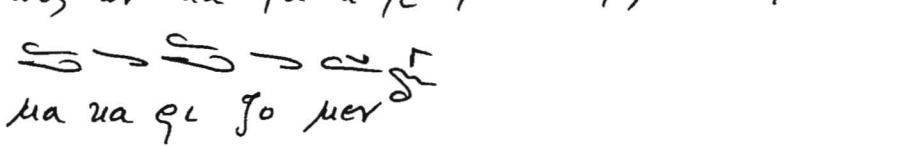
Ὁ ἄχος πᾶσι ἔστι "φλάσθητι" μα δωτήρ

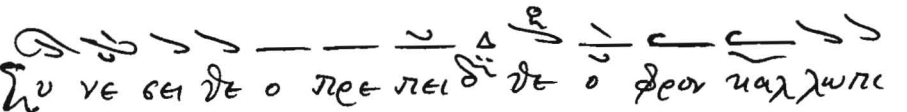

 Νομι μως φιλο σο φων σο φι ασ δω ρω ε

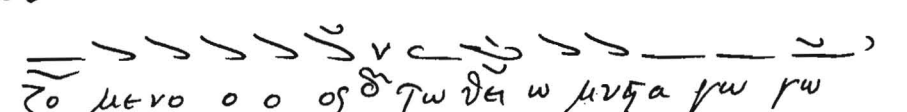

 πε τυ χε ε ε ες εν δε ως θε ο λο γων

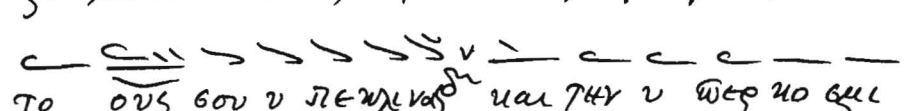

 ορ δο δο σα δογ ματα Πλα μα παρ να γε λι

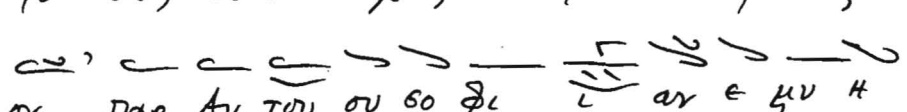

 ως αν να τα α γεν φω αν τες οι ωτες οι σε

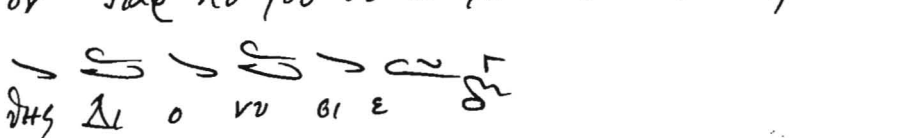

 μα να ρι σο μεν

 Ἦν νε βει δε ο πρε πει δε ο φρον παλ λωπι

 σο μενο ο ο ος τω δει ω μυθα γω γω

 το ους σου ν πε κλη να και την ν ωερ νο βλι

 ον παρ αυ του ου σο φι αν ε μυ η

 δης Δι ο νυ βι ε

Ο βίος σου θάυματος $\delta\epsilon$ ο λόγος θάυμασι
 ω θεοοοος $\delta\epsilon$ κ' γλωσσα σου φωνή
 Το ήο μαύρι προ ον $\delta\epsilon$ μακρ Διο νυ
 ει ε ο δε νου σου πα α τερ α
 κρι βως δε ο ει δε γα γος $\delta\epsilon$

φωνη σοι του λαβει $\delta\epsilon$ το και ρε πηγει
 υρονμα ζο με ε ε εν $\delta\epsilon$ ες ης α φρα γως κ
 μεν ο ζω αρχι κωτατος $\delta\epsilon$ α νηρ ε χηκ
 μα τι δε και ου γα α νε γρα α φη τοις
 ανθρωποις ο φιλανθρωπος $\delta\epsilon$

Δοξαλογικὸν τῶν Ἀγγέλων.

Ἰησοῦς Πάτερ ἡμῶν

Τω λο ο ο ο γω τη ης χα α ρι λ ι τος
 κα ταν γα αβ θει εις Δι ο ο νυ υ υ βι λ
 λ ι ε της του χει του ει κο γος ε και
 οι οι νω η η βα ας τοις ι ε ροι οισ σου
 οχα α α μα α α α βι τη γαρ ε ζω
 σο φι α υ υ υ υ ω ε ε ρε ε ε χων
 τη καθ η μας φιλο ο σο ο φι λ ι α παντα
 ας υ ω ε ε ε ρ η η η η ρα ας τα της α
 α α α α γω ω θε ο λο ο γη η βα ρ γρω
 ω ω ω ω δε ε ε ε ως ο ο ο

δε εν δε δα ενα λην ω ωφ της δι ι δα
 α α α α α α α ενα α υεε δι δα
 α ενα α α ρος και ωοι μη η η η η
 η η ωοι οι οι με ε ε ε ε ε ε
 ε ε υε ε ε ε ε γυρ και αι αι α
 α ηη γυρ α ηρο ο ο ο ο ο ο ο
 ο ο υο ο ο ο της και γυρ Πα α γε
 ρωγ α α α ηρο ο θι ι ι ι ι
 ι ι ι η ι ο γ η γ ωεφ φω γω ω γοι
 ι α α α δι ι ωρε ε ε ε ε
 εβ εβ βε εε ε ε ε ε Πρεεβ βε ευ ε

$\begin{array}{cccccccccccc} \zeta & \Delta & \rho & \text{---} & \nu & \epsilon & \nu & \text{---} & \alpha & \text{---} & \nu & \text{---} & \nu & \text{---} \\ \epsilon & \omega & \theta & \eta & \kappa & \gamma & \alpha & \alpha & \psi & \chi & \alpha & \alpha & \alpha & \alpha \\ & & & & & & & & & & & & & & \\ \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} & \text{---} \\ \eta & \eta & \eta & \mu & \omega & \omega & \omega & \omega & \nu & \delta & \nu & & & & \end{array}$

∴ Σημείωσις ∴

Το μουσικὸν γῶντο γῶνόμετρον ἀφείλεται, ὡς ἀνθεσις καὶ γρα-
 φή, εἰς τὸν μουσικολογίατατον ἀφωτοσεσβύτερον π. Χρήστον Κυ-
 εἰακόσσιον, παθικήτην καὶ Διευθυντήν τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς
 Μουσικῆς τῆς Ἁγίας Μετροσολῆας Ἀττικῆς, ὃς λειτουργεῖ τὸν ἱερό-
 ναὸ τῶ ἁγίου Δημητρίου Κηφισίας. Τὸν εὐχαριστῶ θερμὰς δέξαι ∴
π. β. π.

